

**TÜRKİYE’DE İL BAZINDA SİVİL VE
ASKERİ SAVUNMA HARCAMALARININ
EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
MEKANSAL EKONOMETRİ YAKLAŞIMI**

Ayşe DEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. Selçuk AKÇAY

Haziran, 2011

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TÜRKİYE’DE İL BAZINDA SİVİL VE ASKERİ SAVUNMA
HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ:
MEKANSAL EKONOMETRİ YAKLAŞIMI**

Hazırlayan
Ayşe DEMİR

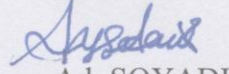
Danışman
Prof. Dr. Selçuk AKÇAY

AFYONKARAHİSAR 2011

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Türkiye’de il bazında sivil ve askeri savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisi: mekansal ekonometri yaklaşımı” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

15/08/2011



Adı SOYADI

Ayşe DEMİR

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

İmza

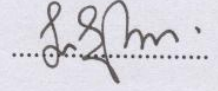
Tez Danışmanı : Prof.Dr. Selçuk AKÇAY

.....
J. Akçay

Jüri Üyeleri : Prof.Dr. İsmail AYDOĞUŞ

.....


: Prof.Dr. İsa SAĞBAŞ

.....


İktisat Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Ayşe DEMİR'in "Türkiye'de İl Bazında Sivil ve Askeri Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Mekansal Ekonometri Yaklaşımı" başlıklı tezini değerlendirmek üzere 22.08.2011 günü saat 10:00'da Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof.Dr.Mehmet KARAKAŞ
MÜDÜR

ÖZET

TÜRKİYE’DE İL BAZINDA SİVİL VE ASKERİ SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: MEKANSAL EKONOMETRİ YAKLAŞIMI

Ayşe DEMİR

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

Ağustos 2011

Danışman: Prof. Dr. Selçuk AKÇAY

Türkiye sahip olduğu jeostratejik konumu nedeniyle dünyanın kilit noktasında bulunmaktadır. Bu önemli rolünü devam ettirebilmesi ise yaptığı ve yapacağı savunma harcamaları ile yakından ilişkilidir. Bu nedenle son yıllarda Türkiye’nin de içinde bulunduğu savunma harcamaları konusu üzerine çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de il bazında askeri ve sivil savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine mekansal etkilerinin tahmin etmektir. Askeri ve sivil savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki 67 ilin yıllık verisi kullanılarak mekansal ekonometri yaklaşımı çerçevesinde incelenmiştir. Elde edilen ampirik bulgulara göre 2004–2007 yılları arasında Türkiye’de askeri savunma harcamaları, sivil savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve negatif bir ilişki, ekonomik gelişmişlik endeksi ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Askeri savunma harcamaları, sivil savunma harcamaları, ekonomik büyüme, ekonomik gelişmişlik endeksi, mekansal veri analizi.

ABSTRACT

THE EFFECTS OF CIVILIAN AND MILITARY DEFENCE EXPENDITURE ON GROSS DEMOSTIC PRODUCT IN TURKEY: SPATIAL ECONOMETRICS APPROACH

Ayşe DEMİR

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF ECONOMICS**

August 2011

Advisor: Prof. Dr. Selçuk AKÇAY

Due to its geostrategic position, Turkey is located at the key point of the world. This important role is closely related to the previous and future defense spending. For this reason, many studies were conducted on the issue of defense spending in recent years, including Turkey.

The purpose of this study is to estimate the spatial effect of the provincial military and civilian defense spending on economic growth. The relationship between military - civil defense spending and economic growth is examined by using spatial econometrics for 67 provinces of Turkey. According to the empirical findings, there is a statistically significant and negative relationship between Turkey's military and civilian defense spending and economic growth for the period of 2004-2007. Positive and significant relationship was found between the economic development index and economic growth.

Keywords: Military defense spending, civil defense spending, economic growth, economic development index, spatial data analysis.

ÖNSÖZ

Çalışmada değerli katkılarıyla bana destek olan danışmanım Prof. Dr. Selçuk AKÇAY' a, ekonometrik analizlerde yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ ve Arş. Grv. Ayşe KAYA 'ya ve emekleri için değerli aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

YEMİN METNİ.....	iii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
HARİTALAR LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME

1.SAVUNMA HARCAMALARI.....	4
1.1. SAVUNMA HARCAMALARI TANIMI VE KAPSAM.....	4
1.1.1.Savunma.....	4
1.1.2.Savunma Hizmeti.....	4
1.1.3.Savunma Harcamaları.....	6
1.2. SAVUNMA HARCAMALARININ DÜZEYİ.....	9
1.3. SAVUNMA HARCAMALARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	10
1.4. SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİ ÜZERİNE ETKİLERİ.....	13
1.4.1. İstihdam Düzeyine Etkileri.....	14
1.4.2.Ödemeler Dengesi Üzerine Etkileri.....	16
1.4.3.Enflasyon Üzerine Etkileri.....	18
1.4.4.Kaynak Dağılımına Etkileri.....	21
1.4.5.Sanayi Üzerindeki Etkileri.....	22
1.4.6.Teknolojik Gelişme ve Ar-Ge Üzerindeki Etkisi.....	23

2.SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR.....24

- 2.1. ASKERİ KEYNESÇİ YAKLAŞIM TEORİSİ.....26
2.2. NEOKLASİK YAKLAŞIM TEORİSİ.....27

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI

- 1.DÜNYA'DA TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL VE JEOPOLİTİK ÖNEMİ.....30**
2. TÜRKİYE'NİN ALGILADIĞI TEHDİTLER32
3. TÜRKİYE'DE SAVUNMA POLİTİKALARININ İLKELERİ.....33
4. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ KAYNAKLARI.....33
4.1. MİLLİ SAVUNMA BAKANLIĞI BÜTÇESİ.....34
4.2. SAVUNMA SANAYİ DESTEKLEME FONU.....36
4.3.TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNİ GÜÇLENDİRME VAKFI KAYNAKLARI (TSKGV).....38
5. KOMŞU ÜLKELERİN SAVUNMA HARCAMALARI.....39
6. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ GENEL SEYRİ.....40
7.DÜNYA'DA SAVUNMA HARCAMALARINA İLİŞKİN YAPILAN AMPİRİK ÇALIŞMALAR.....47
8.KONUYA İLİŞKİN TÜRKİYE ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR.....50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASKERİ VE SİVİL SAVUNMA HARCAMALARININ BÖLGESEL DAĞILIMININ ANALİZİ

- 1. VERİ SETİ VE REGRESYON TAHMİNİ.....58**
2. ASKERİ VE SİVİL SAVUNMA HARCAMALARININ BÖLGESEL DAĞILIMI: MEKANSAL EKONOMETRİ YAKLAŞIMI.....59
2.1. MEKANSAL GECİKME MODELİ.....60
2.2. MEKANSAL HATA MODELİ.....61
3. AMPİRİK SONUÇLAR.....62
SONUÇ.....73
KAYNAKÇA.....75

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. NATO, IMF ve Birleşmiş Milletlerin (UN) Savunma (Askeri) Harcamalarına İlişkin Tanımları.....	8
Tablo 2. Sivil Savunma ve Askeri Savunma Harcamalarının Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla İçerisindeki Oranları.....	44
Tablo 3. Sivil Savunma ve Askeri Savunma Harcamalarının Toplam Savunma Harcamaları İçerisindeki Oranları.....	46
Tablo 4. Bağımlı Değişkenin Tanımlanması.....	58
Tablo 5. Bağımsız Değişkenlerin Tanımlanması.....	58
Tablo 6. 2004 Yılı Regresyon Bulguları.....	63
Tablo 7. 2005 Yılı Regresyon Bulguları.....	64
Tablo 8. 2006 Yılı Regresyon Bulguları.....	65
Tablo 9. 2007 Yılı Regresyon Bulguları.....	66

ŞEKİLLER LİSTESİ

HARİTALAR LİSTESİ

	Sayfa
Harita 1. Askeri Savunma Harcamalarının Mekansal Kümelenmesi (2004).....	68
Harita 2. Sivil Savunma Harcamalarının Mekansal Kümelenmesi (2004).....	69
Harita 3. Askeri Savunma Harcamalarının Mekansal Kümelenmesi (2005).....	69
Harita 4. Sivil Savunma Harcamalarının Mekansal Kümelenmesi (2005).....	70
Harita 5. Askeri Savunma Harcamalarının Mekansal Kümelenmesi (2006).....	70
Harita 6. Sivil Savunma Harcamalarının Mekansal Kümelenmesi (2006).....	71
Harita 7. Askeri Savunma Harcamalarının Mekansal Kümelenmesi (2007).....	71
Harita 8. Sivil Savunma Harcamalarının Mekansal Kümelenmesi (2007).....	72

KISALTMALAR DİZİNİ

- ABD : Amerika Birleşik Devletleri
ACDA : Silah Kontrol ve Silahsızlanma Ajansı
AGSP : Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
Ar-Ge : Araştırma ve Geliştirme
ASH : Askeri Savunma Harcamaları
BM : Birleşmiş Milletler
DPT : Devlet Planlama Teşkilatı
EKGE : Ekonomik Gelişmişlik Endeksi
GSMH : Gayrisafi Milli hasıla
GSYİH : Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
IISS : Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü
IMF : Uluslararası Para Fonu
KBRGSYH : Kişi Başına Düşen Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
LM : Lagrange Multiplier Testi
MB : Marjinal Fayda
MC : Marjinal Maliyet
OLS : En Küçük Kareler Yöntemi
RASH : Reel Askeri Savunma Harcamaları
RSSH : Reel Sivil Savunma Harcamaları
SAGEB : Savunma Sanayini Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
SAR : Mekansal Gecikme Modeli
SEM : Mekansal Hata Modeli
SHP : Stratejik Hedef Planı
SIPRI: Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü
SSDF : Savunma Sanayi Destekleme Fonu
SSH : Sivil Savunma Harcamaları
SSM : Savunma Sanayi Müsteşarlığı
TSH : Toplam Savunma Harcamaları
TSK : Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV : Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı

GİRİŞ

Türkiye zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları, altmış yedi milyonluk nüfus potansiyeli, Marmara denizi ve Boğazlar bölgesini elinde bulundurması, Avrupa, Orta Asya, Kafkasya, Ortadoğu ve Afrika kıtalarının birleştiği noktada bir köprü olması, Ortadoğu'daki enerji kaynaklarına yakın olması, besin ihtiyaçlarını kendi kaynaklarından karşılayabilen ve ihtiyaç fazlası ürün sağlayabilen nadir ülkelerden biri olması nedeniyle önemli bir jeostratejik konuma sahiptir (Terörle Mücadele ve Hareket Daire Başkanlığı; "Dünya'da Türkiye'nin Bölgesel Önemi" <http://www.egm.gov.tr/temuh/mucadele1.html>,30.01.2011). Türkiye'nin bu denli zengin bölgesel altyapıya sahip olması, diğer devletlerden farklı miktarda savunma harcaması yapmasını gerektirmektedir. Diğer yandan ülke ekonomisinin geleceği açısından savunma harcamalarının ekonomi içindeki büyüklüğü de önem arz etmektedir. Bu yönüyle ülke ekonomisinin temel taşı olan gayrisafi milli hasılanın içindeki savunma harcaması miktarı rasyonel ölçütlerle belirlenmek durumundadır.

Geçmişten günümüze kadar savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi birçok kez irdelenmiştir. Ancak bu çalışmaların sonuçları birbirleriyle tutarlı değildir. Bu nedenle bu konuda net bir fikir birliğine varılamamıştır. Bu çalışmanın diğerlerinden ayrılan yanı ise kullanılan ekonometrik yöntem bakımından olmuştur. Şu ana kadar yapılan çalışmalarda genellikle basit regresyon analizi, çoklu regresyon analizi, panel veri analizi, zaman serisi analizi, karşılaştırmalı kesit analizi, Engle-Granger eş bütünleşme analizi gibi yöntemler kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada ise, mekansal etkileri de dikkate alan mekansal ekonometri yönteminden yararlanılmıştır. Çalışmanın bir diğer farklı yanı veri yönünden olmakla birlikte 2004–2007 dönemine ait 67 ilin yıllık verileri kullanılmıştır. Diğer çalışmalarda veriler ülke bazında kullanılırken, bu çalışmada il bazında veriler analiz edilmiştir.

Çalışmada askeri ve sivil savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediği, etkiliyorsa ne yönde olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak etkin bir sonuç elde edilmesini engelleyen birkaç kısıt bulunmaktadır. İlk kısıt çalışmanın 2004–2007 yılları arasındaki verilerle sınırlı olmasıdır ki bunun nedeni il

bazında veri düzenlenmesine 2004 yılında başlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. İkincisi ise savunma harcamalarının her ülkede farklı farklı kurumlarda yapılmasından dolayı ortak bir tanımının olmamasıdır. Diğer yandan ülkede bulunan tüm illerin çalışmaya dahil edilmemesi de çalışmayı engelleyen bir unsurdur. Bunun nedeni ise sonradan il olan şehirlerin gayrisafi yurtiçi hasıla verilerinin bulunmamasıdır. Bunun yanında savunma harcamalarının miktarı devlet tarafından kamu sırrı olarak görüldüğü için tam açıklanmamaktadır. Bu da verilerin rasyonelliğini zedelemektedir.

Bu çalışma tanım, kapsam ve ekonometrik analiz bakımından üç bölümde ele alınmaktadır. İlk bölümde savunma harcamalarının tanımı ve kapsamı, düzeyi, ekonomi üzerine etkileri ve bu harcamaları etkileyen faktörler incelenmektedir. Aynı zamanda savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini pozitif dışsallıklara dayandırarak açıklayan Askeri Keynesci Yaklaşım Teorisi ve aynı etkiyi negatif dışsallıklara dayandırarak açıklayan Neo Klasik Teorisi açıklanmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'nin sahip olduğu bölgesel önem açıklanmakta olup, bu bölgesel önemin güvenliğini sağlayabilmek için bugüne kadar yaptığı savunma harcamalarına yönelik genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Aynı zamanda Türkiye'de yapılan askeri ve sivil savunma harcamalarının kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki ve toplam savunma harcamaları içindeki payları il bazında önem derecesine göre tablolar halinde sunulmaktadır. Bunun yanında Türkiye'nin de içinde bulunduğu, konu üzerine yapılan çalışmalar kullanılan ekonometrik yöntemleri ve sonuçlarıyla tablo halinde sunulmaktadır. Bu yapılan analizlerde farklı farklı sonuçlara ulaşıldığı ve net bir fikre varılamadığı anlaşılmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde ise askeri ve sivil savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkileri mekansal ekonometri yaklaşımı kullanılarak analiz edilmektedir. Ve bu analiz sonucu elde edilen bulgulara yönelik genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Aynı bölümün son kısmında 2004-2007 yılları

arasındaki reel askeri ve sivil savunma harcamaları verilerinin mekansal kümelemeleri haritalarda sunulmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SAVUNMA HARCAMALARI VE EKONOMİK BÜYÜME

1. SAVUNMA HARCAMALARI

1.1. SAVUNMA HARCAMALARI TANIMI VE KAPSAM

1.1.1. Savunma

Savunma devletin egemenliğinin diğer devletlerin egemenlik iddialarına, müdahalelerine karşı korunmasıdır. Belli bir halk topluluğu üstünde egemenlik oluşturmanın ön koşulu başka devletlerin aynı kitleler üzerinde egemenlik iddiasının reddidir. Bunun için devlet dışarıdan gelen karışmaları, tehdit ve saldırıları savmak için hazırlıklı olmak zorundadır (Bulutoğlu, 1988: 268).

Savunma, geleneksel bir tam kamusal hizmet olarak kabul edilmektedir. Bu hizmetten ülkede yaşayan herkes birbirine rakip olmadan yararlanmaktadır. Yani savunma hizmeti, hizmetin sunulduğu alanda bölünmez faydalar sağlar. Savunmanın saldırıdan vazgeçirici özelliğinin sağladığı fayda, ülkenin her yerinde homojendir. Bu özelliklerin bir sonucu olarak, bedel ödemeyenlerin bu hizmetten yararlanmalarının engellenmesi söz konusu değildir (Bulutoğlu, 2003: 240-241).

1.1.2. Savunma Hizmeti

Bir devletin varolabilmesi ya da kurulabilmesi için bazı unsurlara ihtiyaç vardır. Devlet denen şey, bir insan topluluğu olduğuna göre, her şeyden önce bir devletin kurulabilmesi için insanlara ihtiyaç vardır. İnsan topluluğu devletin ilk unsurudur. İkinci olarak bir devlet kurmak için toprağa ihtiyaç vardır. Toprak parçası devletin ikinci unsurudur. Ancak yeryüzünde sahipsiz toprak yoktur. Bütün topraklar bir devlete aittir. Bir devlet kurabilmek için, mevcut bir devlete ait bir toprak

parçasını o devletten koparmak gerekmektedir. Ancak devletler genellikle buna kolay kolay izin vermezler ve buna teşebbüs edenleri cezalandırırlar. Bu nedenle bir devlet kurmak isteyen insanlar, bunu her halükarda gerçekleştirmek istiyorlarsa, mevcut devlete karşı şiddet yoluyla cevap vermeleri, mevcut devleti şiddet yoluyla yenmeleri ve o toprak parçası üzerinde egemen olmaları gerekmektedir. İşte devletin üçüncü unsuru egemenliktir. Egemenlik denince de iç ve dış egemenlik yani savunma kavramı akla gelmektedir. Demek ki devletin kamu harcamaları yaparken diğer harcamalardan önce, kendisinin varolması ve bekası için yapması gereken öncelikli harcama kalemi savunma harcamasıdır. Savunma harcamaları savunma hizmetleri için yapılan harcama olduğuna göre, bu hizmetlere değinmek yerinde olacaktır (Çıkınlar, 2006: 22).

Eski çağlardan beri devletin varlığının göstergesi olarak ilk örgütlenen hizmet savunma hizmetleri olmuştur (Nemli, 1990: 9). Savunma hizmeti salt (katıksız) anlamda ortak bir tüketim hizmetidir. Çünkü ülkenin savunulan egemenlik alanında yaşayan herkes, istesin istemesin, bu hizmetin ürünü olan barıştan yararlanmak durumundadır. Korunan egemenlik alanında, toplumun bir üyesinin bu hizmetten yararlanma derecesi, başkalarının da yararlanmakta oluşu ve yararlanmaya katılması ile hizmet tutarında bir azalma olmaz (Bulutoğlu, 1988: 269).

Savunma hizmeti iki yönlüdür. Birincisi, ülkeye karşı yapılacak bir saldırının caydırılması, ikincisi ise, saldırının gerçekleşmesi durumunda buna karşı konulmasıdır. Hem caydırıcılık hem de saldırıya karşı konulması barış zamanında askeri eğitim, araç, gereç ve malzeme için harcama yapılmasını gerektirir. Savaş başlayınca ise savaşın türünü, yoğunluğunu diğer faktörler yanında barış zamanında yapılan harcamaların büyüklüğü belirleyecektir (Aslan, 1998: 249-250).

Savunma hizmetlerini sunma devletin temel görevleri arasında yer almaktadır. Kamu harcamalarının bu hizmetler için ayrılan kısmı savunma harcamaları olarak adlandırılmaktadır. Savunma harcamalarına olan talep güvenlik ve gelişme bağlamında ele alınmaktadır. En geniş anlamda güvenlik, iç ve dış tehditlerin ve sosyo-politik istikrarsızlığın ortadan kaldırılmasını, rejimin

yaşatılmasını, hükümet ve devletin politik meşruiyetinin teminini içermektedir (Değer ve Şen, 1995: 278).

1.1.3. Savunma Harcamaları

Savunma harcamasının tanımı ve kapsamı konusunda yapılan akademik analizlerde ve uluslararası politikalarda fikir birliğine varılamamaktadır. Bunun sebeplerinden birisi, farklı ülkelerdeki silahlı güçlerin farklı kurumları temsil etmesi ve rollerinin farklı şekilde tanımlanabilmesidir. Bu nedenle savunma harcamaları ile ilgili standart bir tanımlama yapılamamaktadır. Çoğu zaman devletler bu harcamaları kendi amaçlarına uygun olarak tanımlamakta serbesttirler (Giray, 2004: 184).

NATO, IMF ve BM tarafından yapılan tanımlar ile bu konuda yapılmış çalışmalara göre savunma harcamaları;

-Dar anlamıyla; savunma hizmetine ayrılmış askeri ve sivil personel harcamaları, bu sektör ile ilgili araç ve gereçlerinin üretimi ve satın alınması ile bunların bakımı ve onarım giderleri ile inşaat faaliyetleri ve Ar-ge harcamalarından oluşmaktadır.

-Geniş anlamıyla; devletin gümrük görevlileri, polis, asker ve benzeri güçleri için yaptığı harcamalar, sivil savunma harcamaları, olağanüstü dönemlerde kısa sürede silah üretimi için düzenlenebilecek sivil teşebbüslere yapılan harcamalar, zorunlu giyecek harcamaları ve hammaddelerin stoklanması için yapılan harcamaları kapsamaktadır. (Tüğen, 1989: 12).

En genel anlamıyla ise bir ülkenin, iç ve dış güvenliğini sağlamak maksadıyla milli gelirinden savunmasına ayırdığı paydır. Dar anlamıyla savunma harcamaları; savunma hizmetine tahsis edilmiş askeri ve sivil personel ile ilgili harcamalardan, bu sektör ile ilgili araç ve gereçlerin (silah, ekipman vs.) üretimi ve satın alınması, bunların bakım ve onarım giderlerinden, bina vb. inşa faaliyetlerinden, araştırma geliştirme harcamalarından oluşmaktadır. Bu nedenle, milis, polis, gümrük görevlileri gibi asker benzeri güçlere, sivil savunmaya, olağanüstü dönemde kısa

zamanda silah üretimi faaliyetlerini uyarlayabilecek sivil teşebbüslere yapılan harcamalar, zorunlu yiyecek maddeleri ve ham maddelerin stoklanması faaliyetleri ile yapılan harcamalar ve yabancı askeri yardımlar geniş anlamda savunma harcamalarını oluşturmaktadır (Uçar, 2003: 4).

Kapsamı bakımından tanımlamak gerekirse savunma harcamaları; Milli Savunma Bakanlığı (ve bağlı Kuvvet Komutanlıkları), Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan personel, silah, diğer askeri teçhizat ve mühimmat harcamaları ile yakıt, yiyecek, giyecek vb. yatırım ve transfer harcamalarını kapsar (Şenesen, 2002: 12).

Çoğu zaman devletler bu harcamaları kendi amaçlarına uygun olarak tanımlamakta serbesttirler. Bu konudaki anlaşmazlığın NATO, IMF ve Birleşmiş Milletler (UN) tarafından yapılan tanımlamalara da yansıdığı Tablo 1'de görülmektedir (Brzoska, 1995: 46-49).

Bu üç uluslararası kuruluş içinde Birleşmiş Milletler tarafından yapılan tanım en kapsamlı tanımı oluşturmaktadır. Bu tanım, özellikle uluslararası karşılaştırmalar yapmak amacı için uygundur. NATO'nun yaptığı savunma harcaması tanımı, daha sonra diğer uluslararası kuruluşların "The Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI)", "The United States Arms Control and Disarmament Agency (US ACDA)" verileri dikkate alınarak geliştirilmiştir. Ulusal ve standart tanımlar arasındaki farklılıklar askeri harcama rakamlarına da yansımaktadır. Örneğin 1993 yılı için Almanya'nın savunma bütçesi sadece 49.602 milyon DM iken, NATO kriterlerine uygun belirlendiğinde bu rakam, 63.854 milyon DM' ye yükselmektedir. Aynı şekilde Çin'in 1993'de 7.3 milyar dolar olarak hesaplanan resmi savunma harcamaları rakamı, tanımlamaya savunma sanayilerine yönelik üretim sübvansiyonları, askeri araştırma ve geliştirme harcamaları dahil edildiğinde 34 milyar dolara çıkmaktadır ki, bu tutar resmi rakamın yaklaşık altı katı kadardır (Brzoska, 1995: 51-52).

Tablo:1 NATO, IMF ve Birleşmiş Milletlerin (UN) Savunma (Askeri) Harcamalarına İlişkin Tanımları ^a

Olası Savunma Harcama Kalemleri	NATO	IMF	BM
Silahlı kuvvetler ve onların desteği için yapılan harcamalar			
Askeri personel ödemeleri	X	X	X
Silahlı kuvvetler veya askeri kurumlardaki teknisyen, bürokrat vs. maaşları	X	X	X
Tıbbi hizmetler, vergisel ayrıcalıklar, sosyal haklar	X	X	X
Emeklilik maaşı	X	-	X
Askeri okullar, hastaneler vs.	X	X	?
Mevcut silah tedarik harcamaları (ithal silahlar dahil)	X	X	X
Altyapı yatırımları, binalar vb.	X	X	X
Bakım ve onarım	X	X	X
Diğer malların tedariki	X	X	X
Askeri araştırma ve geliştirme	X	X	X
Askeri/Savunma/Stratejik Amaçlarla ilgili Diğer Harcamalar			
Stratejik malların stoklanması	X ^b	-	-
Silah ve üretim yerleri vb. korumak	X ^b	X	-
Silah üretim-değişimine ayrılan katkıları	X	-	-
Diğer ülkelere askeri yardımlar	X	X	X
Uluslararası organizasyonlara katkıları (Askeri anlaşmalar, Birleşmiş Milletler barışın korunması vb.)	X	X	-
Sivil savunma	-	X	X
Eski askeri güçlere ve faaliyetlere yapılan harcamalar			
Gazilere sağlanan menfaatler vb.	-	-	-
Savaş borçları	-	-	-
Diğer askeri kuvvetlere yapılan harcamalar			
Orduya bağlı olmayan güçler/Jandarma gücü	X ^c	X ^c	X ^c
Sınırlar/Gümrük muhafızları	X ^c	X ^c	X ^c
Polis idaresi	X ^c	-	-
Diğer hesaplara yapılan harcamalar			
Yardım/Felaketten kurtarma	X	-	-
BM barışı koruma faaliyetleri	X	X	-
Geleceğe ilişkin harcama zorunlulukları			
Kredi temini	X	X	-

Kaynak: Brzoska, 1995: 48-49.

^aSemboller: X: Savunma harcamalarına dahil, - : Savunma harcamalarına dahil değil.

^bEğer savunma organizasyonu tarafından yönetiliyor ve finanse ediliyorsa.

^cAskeri faaliyetler için eğitilip, donatıldığı ve mevcut olduğu hükmü verildiği zaman.

Savunma harcamalarının tanımlanması ve boyutlarının hesaplanması, ilk bakışta kolay gibi görünmekte, sefer ve barıştaki askeri yapılanmaya ilişkin maliyetlerin bilinmesinin yeterli olacağı düşünülmektedir. Ancak savunma harcamalarının tanımlanmasında yaşanan güçlükte olduğu gibi konu ile ilgili kaliteli ve eşdeğer istatistiki veri temininde de güçlükler yaşanmaktadır. Savunma harcamalarının içerik ve düzeyi ile ilgili veriler, parlamenter demokrasiyi benimsemiş devletler tarafından bile bir kamu sırrı olarak görülmekte ve tam olarak açıklanmamaktadır (Brzoska, 1995: 46).

1.2. SAVUNMA HARCAMALARININ DÜZEYİ

Savunma için ne kadar para harcanmalıdır? Diğer bir ifadeyle bir ülkede optimal savunma harcamaları ne kadar olmalıdır? Bu soruların cevabı tüm ülkeler için önem taşımaktadır. Çünkü savunmaya çok fazla kaynak ayrılması, büyümeyi erteleyecektir. Çok az kaynak tahsisi ise, büyümeyi istikrarsızlık veya kargaşaya yol açmak suretiyle tehdit edecektir (Değer ve Şen, 1995: 297).

Savunma harcamaları için gereken girdi maliyetleri, sivil sektörlerdeki harcamaların fırsat maliyeti olarak düşünülebilir. Diğer bir ifadeyle savunma harcamaları üretken ekonomi karşısında bir fırsat maliyeti oluşturur (Değer ve Şen, 1995: 294). Bu nedenle de ülke savunması için ne kadar savunma harcamasının yeterli olacağını belirlemek sıkıntı oluşturur. Bu konuyla ilgili çeşitli teoriler geliştirilmiştir.

Bu teorilerden ilkinde göre savunma bir kamusal mal olarak tanımlandığından dolayı kolektif tüketim mantığı gereği, optimal savunma harcamaları düzeyi; marjinal faydalar (MB) toplamının, marjinal maliyetlerin (MC) toplamına eşit olduğu miktar kadar olacaktır. Buna göre optimal savunma harcamaları düzeyi $\Sigma MB = MC$ şeklinde ifade edilebilir (McGuire, 1995: 17).

Diğer teori, ülkeye karşı yapılacak bir saldırının caydırılması, saldırının gerçekleşmesi durumunda buna karşı konulmasıyla ilgilidir. Hem caydırıcılık hem de

saldırıya karşı konulması barış zamanında askeri eğitim, araç, gereç ve malzeme için harcama yapılmasını gerektirir. Savaş başlayınca ise savaşın türünü ve yoğunluğunu diğer faktörler yanında barış zamanında yapılan harcamaların büyüklüğü belirleyecektir (Aslan, 1998: 249–250).

Devletler varlıklarını idame ettirebilmek için, bütçelerinden yeterli miktarda ödeneği savunma hizmetine tahsis etmek zorundadırlar. Ancak savunma harcamalarına verilecek öncelik ve ödenek miktarının GSMH' ye oranı makro ekonomik dengeleri bozacak şekilde olmamasına dikkat etmek gerekir. Silahlı kuvvetler içindeki harcama kalemleri ayrılmalıdır. Böylece silahlı kuvvetlerin stratejik önemi doğrultusunda harcama kalemleri belirlenecek ve savaş kabiliyeti daha üst seviyeye çıkarılmış olacaktır (Özer, 2006: 6).

Genel anlamda bakıldığında ülkenin güvenliği söz konusu olduğunda tahsis edilemeyecek hiçbir kaynak yoktur. Bununla beraber, ülke kaynaklarının optimal ölçekte kullanılması esas olduğundan bu kaynakları bir genel ölçü ile ifade etmek ve ihtiyaç duyulan kaynağı buradan tahsis etmek gerekecektir (Ertüzün, 1985: 208-209).

1.3. SAVUNMA HARCAMALARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Ülkelerin savunma harcamalarını belirleyen birçok faktör vardır ve bu faktörlerin önem dereceleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Yapılan çalışmalar, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelere savunma harcamalarının boyutunun ve bu harcamaları etkileyen faktörlerin yapısal olarak farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Savunma sanayisini kurmuş, silah üreten ve satan gelişmiş ülkelere savunma harcamaları miktarının, ekonomik faktörlere bağlı olmadığı tespit edilmiştir. Buna karşılık gelişmekte olan ülkelere ise, savunma harcamaları gelir seviyeleriyle doğru orantılı olduğu bulunmuştur. Bu ülkelerin pek çoğu, savunma sanayilerini kuramamış ve bu yüzden de savunma ihtiyaçları yönünden silah üreten ülkelere bağımlı hale gelmişlerdir. Bu çalışmalardan elde edilen ortak sonuç ise, ülkeler arasında sınırlar buldukça ve milletlerin hürriyet

içinde yaşama isteği devam ettikçe, savunma harcamalarından vazgeçmenin mümkün olmadığıdır (Erbaykal, 2007: 5).

Savunma harcamalarının düzeyi başka faktörlere de bağlıdır. Bu faktörlerin başında iktisadi ve bütçeyle ilgili sınırlamalar gelmektedir (Değer ve Şen, 1995: 278). Treddenick Kanada için yaptığı bir çalışmada, savunma harcamalarındaki artışta, güvenlik düşüncesinden daha çok iktisadi faktörlerin etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır (Treddenick, 1985: 64-80).

Ülke içi bölgesel unsurlar ise savunma harcamalarının miktar ve kompozisyonunun belirlenmesinde diğer önemli bir faktördür. Richard S. Peterson ve Charles M. Tiebout, bu unsurları ihmal ederek, savunma harcamalarının miktar ve kompozisyonundaki değişmelerinin etkisini değerlendirmenin yanlış olacağını belirtmişlerdir (Peterson ve Tiebout, 1964: 421). Tarihsel, askeri gereklilik ve ekonomiye ilişkin politikalardan dolayı, savunma harcamaları ülkelerin bölgesel olarak yeniden yapılandırılmalarında önemli etkileri olacak şekilde bölgelere dağıtılırlar. Mesela 1980'lerin sonu itibarıyla ABD'nde savunma sözleşmelerinin yarısından fazlası altı eyalette yoğunlaştırılmıştır. Eski Sovyetler Birliği'nde, tüm savunma girişimlerinin yarıdan fazlası yirmi ekonomik bölgenin beşinde yer almıştır. Avrupa Birliği için yapılan en kapsamlı araştırmada, on dokuz bölgenin özellikle savunma sanayii ile ilgili faaliyetlere, otuz bir bölgenin ise, kısmi olarak temel askeri faaliyetlere bağımlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca "elektronikle ilgili" yeni sanayilerde bölgesel yoğunlaşmanın, daha geleneksel savunma sanayilerine göre daha az olduğu gözlenmektedir (Braddon, 1995: 506-510).

Ülkelerin jeopolitik konumları ve tarihsel bağlantıları da savunma harcamalarını etkiler. Mesela İsrail'de savunma harcamaları ülkenin jeopolitik konumu nedeniyle en önemli kamu harcaması grubu içinde yer almaktadır. Ülkede askeri alanda ileri teknolojiler kullanılmaktadır. Savunma sanayii, ülkenin teknolojik ve sanayi kapasitesinin gelişmesinde temel bir role sahiptir. 1997'de ülkedeki en büyük yüz elli şirketten onu savunma sanayiindeki firmalardan oluşmaktadır. Dünyada savunma sanayiinde faaliyet gösteren en büyük yüz firmadan beşi İsrail'e

aittir. Yine 1980'lerde ulusal araştırma geliştirme harcamalarının % 65'i savunma sanayii ile ilgili iken, sadece % 13 kadarı sivil sanayilere yöneliktir. İsrail, kendi savunma sanayiini geliştirirken birkaç unsura önem vermiştir. Bunlar arasında, yabancı politik sınırlamalar ve potansiyel ambargolardan masun, bağımsız bir askeri silah arzını garanti altına alma ve ithalata dayalı olmayan bir savunma sistemine sahip olma arzusu sayılabilir (Peled, 2001: 3-5).

Ülkenin siyasal rejimi de savunma harcamalarını etkilemektedir. Askeri rejimler savunma harcamalarını desteklemede sivillerden daha cömert davranmaktadırlar. Hatta sivil yönetimli bir ülkede bile, askeri güç sivil otorite ile ne kadar fazla ilgili olursa, savunma harcamalarının merkezi bütçe ve ulusal üretim içindeki payında artış o denli büyük olabilmektedir (Looney, 1994: 63-64).

Ülkelerin savunma bütçelerini farklı kılacak faktörler olarak; ülkedeki risk altındaki nüfus toplamı, herhangi bir türden saldırı ihtimali ve milli gelir düzeyi ve onun dağılımı, nüfusun yaş profili gibi unsurlar sayılabilmektedir (Aslan, 1998: 265). Beenstock'a göre ise bu faktörler, yabancı ekonomik yardımlar, askeri yardımlar, iç ve dış tehditler, ittifaklar ve askeri yönetimlerdir (Beenstock, 1993: 633-649). Yılmaz savunma harcamalarının; savunma piyasasının büyüklüğüne, harcama miktarlarına, fert başına düşen milli gelire, nüfusa, silahlı kuvvetler mevcuduna, ülkelerin jeopolitik ve jeoekonomik durumu ve tehditlerin çapı ile ithalat ve ihracat seviyesine bağlı olduğunu belirtmiştir. Sonuç olarak bakıldığında, savunma harcamalarını etkileyen faktörlerin genellenmesi çok zordur. Ülkelerin tarihsel süreci, toplumsal dinamikleri, jeopolitik konumu, uyguladığı siyasi rejimi gibi faktörler ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Yılmaz, B. ; Savunma Çabaları ve Türkiye'nin Savunma Bütçesi, http://www.Kho.Edu.Tr/Yayinlar/Btym/Yayinlistesi/Yayinlar/Yayin2001/252_Savunmacabaları_Bulent.Htm, 23.01.2011).

İktisat teorisinde tüketim harcamaları kullanılabilir gelirin bir fonksiyonu iken; savunma harcamaları, mevcut teknolojinin ve potansiyel düşmanın varlığının bağımlı bir unsurudur. Savunma harcamaları özellikle ekonomik değişkenlerden

eğitim, konut, sağlık, para arzı, GSMH ve fiyatlardan etkilenirken; özel tüketim, sivil yatırım ve kamu harcamalarını da etkilemektedir. Savunma gücü ve buna bağlı ihtiyaçlar, ulusal kalkınmamızı engellemeyecek ancak savunma gücümüzü de azaltmayacak optimal bir dengede bulunmalıdır (Işık, 1997: 259).

1.4. SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Savunma harcamasının talebi öngörülemez ve vazgeçilemez olması nedeniyle inelastiktir. Bu nedenle uygulamada bu konuyla ilişkili etkinlik çözümlmelerine ya da fayda-maliyet analizlerine rastlanmamaktadır. Ancak, toplum refahına doğrudan etki eden eğitim ve sağlık kalemleri ile kıyaslamalar yapılarak bir yargıya varılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar sonucunda da savunma harcamaları iktisadi faydası olmayan, sürekli artan ve atıl kaynak yaratan harcamalar olarak nitelenmiş ve yerilmiştir (Özer, 2001: 57).

Geçmişten günümüze kadar savunma harcamalarının ekonomik etkileri sürekli tartışılmaktadır. Bu nedenle, birçok araştırmacı savunma harcamalarıyla, ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon, dış ticaret, sanayileşme arasında hatta refah, sağlık ve eğitim harcamaları arasındaki ilişkileri araştırmaya çalışmışlardır. Bazı araştırmacılar şimdiki askerî harcamaların, gelecekteki ekonomik büyümeyi etkileyebileceği gibi, şimdiki ve gelecekteki ekonomik şartların da hükümetlerin yapacağı askerî harcamaların miktarına ilişkin kararları etkileyebileceğini, yani bu iki değişken arasında karşılıklı bir etkileşmenin bulunduğunu ileri sürmektedir (Yılmaz, B. ; Savunma Çabaları ve Türkiye'nin Savunma Bütçesi, http://www.Kho.Edu.Tr/Yayinlar/Btym/Yayinlistesi/Yayinlar/Yayin2001/252_Savunmacabaları_Bulent.Htm, 23.01.2011).

Savunma harcamalarının etkileri aynı zamanda harcamaların bileşimine bağlıdır. Yapılan harcamalar NATO tarafından dörtlü bir sınıflandırmaya tabii tutulmaktadır. Bu sınıflandırmanın içinde personel harcamaları, ekipman harcamaları, altyapı harcamaları ve diğer operasyonel harcamalar yer almaktadır. Altyapı harcamaları, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ülkenin kalkınmasına

yardımcı olabilmektedir. Çünkü askeri amaçla yapılan çoğu altyapı hizmetleri sivil amaçlarla da kullanılabilir. Yine personel harcamaları, çoğu kez diğer kamu personeline yapılan harcamalardan farksızdır. Savunma harcamalarının ekonomiyi olumsuz yönde etkilediği iddiaları asıl olarak ekipman harcamalarını ve diğer operasyonel harcamaları hedef almaktadır (Sezgin, 2003: 1).

Savunma harcamaları ile ilgili olarak yapılan çalışmalara bakıldığında, bu harcamaların genel olarak stratejik öğeler, güvenlik ve tehdit gibi faktörler çerçevesinde incelendiği görülmektedir. Çok az sayıda araştırmacı, savunma harcamalarını ancak ulusal tasarruf ve ödemeler dengesi açısından ele alarak incelemiştir. Halbuki, savunma harcamalarının teknolojik gelişme, araştırma ve geliştirme, yeni üretim yöntemlerinin öğrenilmesi ve uygulanması, efektif talebin artırılması, kalifiye eleman yetiştirilmesi, bazı spesifik alanlarda uzman birimlerin oluşturulması ve sermaye yoğun üretimlere olan talebin artırılması yönünde olumlu etkileri de vardır (Ergin, 1991: 28). Savunma harcamalarının ekonomiye etkileri ana kriterler açısından değerlendirilerek incelenmiştir.

1.4.1. İstihdam Düzeyine Etkileri

Savunma harcamalarının topluma bir maliyeti olduğu yapılan araştırmalarda görülmektedir. Ancak bunun yanında söz konusu harcamaların istihdam açısından da bir getirisi bulunmaktadır. Savunma sanayinin en önemli özelliği ileri teknoloji kullanılmasıdır. Bu özelliğinden dolayı savunma sanayi alanında faaliyet gösteren firmaların istihdam ettiği işgücü de nitelikli olmaktadır. Dolayısıyla savunma harcamalarının istihdam üzerine etkisi pozitifdir (Önder, 2009: 8).

Sweezy ve Baran'a göre, savunma harcamaları efektif talebi canlandırarak istihdam olanakları oluşturur ve böylece kapitalist sistemi durgunluktan kurtarır. Çalışmalarında kapitalist sistemin İkinci Dünya savaşı öncesi ve sonrasındaki durumunu inceleyen Sweezy ve Baran, ABD'de savunma harcamalarının önemli bir istihdam kaynağı yarattığı sonucuna ulaşmışlardır (Sweezy, 1975: 121).

Smith, 1973 yılında 8 sanayileşmiş ülkenin verilerini kullanarak yaptığı çalışmada savunma harcamaları ile istihdam arasında yüksek bir korelasyon katsayısı elde etmiştir. Chester ise aynı verileri kullandığı fakat ABD'yi çıkardığı çalışmada, savunma harcamaları ile istihdam arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Türk, 2007: 41-42).

Savunma sanayinin istihdam kapasitesinin artırılmasında, Türk Silahlı Kuvvetleri 'nin ihtiyaçları için yurtiçine yöneltilen alımlar dışında, oluşturulmuş bulunan kapasite kapsamında, off-set taahhütlerinden de yararlanılarak gerçekleştirilen ihracat da, giderek artan ölçüde etkili olmaktadır. Ayrıca, son yıllarda savunma sanayi alanında faaliyet göstermekte olan firmaların sayısındaki artış sayesinde sektördeki nitelikli eleman istihdamında da hızlı bir artış kaydedilmiştir. Yeni kurulan ve kurulmakta olan savunma sanayi firmaları yeni iş olanakları yaratmaya devam etmektedir (Zekey, 1999: 10).

Çelik, Türkiye için analiz ettiği ve 1980-1995 yılları arasındaki verileri kullandığı savunma harcamaları ve işsizlik değişkenleri arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğu sonucuna varmıştır. Bununla beraber Çelik, savunma harcamalarının istihdama etkisinin sanıldığı kadar büyük olmadığını da ileri sürmüştür (Çelik, 1999: 94).

Başka bir araştırmada sayısal olarak Avrupa'da en büyük, NATO'ya üye ülkeler arasında ABD'den sonra ikinci büyük askeri güce sahip ülke olmasına rağmen Türkiye için yapılan savunma harcamaları işsizlik basit regresyonunda, savunma harcamaları ile işsizlik arasında ters yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bununla beraber Türkiye'de askerliğe alınanların işsiz sayılmaması ve savunma sanayinde çalışanların toplam istihdam içindeki payının fazla olmaması nedeniyle savunma harcamalarının istihdama etkisinin tahmin edilenin aksine çok büyük olmadığı ileri sürülmüştür (Uçar, 2003: 48-49).

1.4.2. Ödemeler Dengesi Üzerine Etkileri

Ödemeler bilançosu (ödemeler dengesi); bir ülkede yerleşik kişilerin belirli bir dönem boyunca yabancı ülkede yerleşik kişilerle yaptıkları tüm ekonomik ilişkilerin sonucunu gösteren sistematik bir kayıttır. Bir yıl içerisinde o ülkenin diğer ülkelerle olan ekonomik ilişki durumunu göstermektedir (Seyidoğlu, 1998: 340).

Hızla gelişen teknoloji ve silah sistemlerindeki ilerlemeler dolayısıyla çok kısa sürede demode olan ve etkinliğini kaybeden silahların yerine yenilerinin alınması veya modernize edilmeleri gerekmektedir. Bu modernizasyon çalışmaları ülke ekonomisine ciddi maliyetler getirmekte ve çoğunlukla ithal olan silah sistemlerinden dolayı dış ticaret dengesi bozulmaktadır. Bu durumda Türkiye dışa bağımlılıktan kurtulmadan ödemeler dengesi üzerindeki bu baskının ortadan kalkması mümkün değildir. Türkiye'nin dışa bağımlılığının azaltılması milli savunma sanayisinin güçlendirilmesiyle olacaktır. Başlangıçta savunma sanayisinin geliştirilmesine yapılacak harcamaların, teknoloji transferlerinin vb. daha fazla ödemeler bilançosu açığına sebebiyet vereceği sanılsa da uzun vadesi etkisi olumlu olacaktır. Şöyle ki; savunma sanayi; kısa ve uzun dönemde ödemeler dengesi üzerinde farklı neticeler ortaya çıkarmaktadır. Kısa vadede, özellikle ileri teknoloji gerektiren sanayi dallarında üretim ve Ar-Ge tesislerinin kurulması ve verimli işletilmesi çok büyük dış kaynakları gerektirecektir. Bu durumun dövize olan çok fazla ihtiyaçtan dolayı ödemeler dengesi üzerinde olumsuz etkileri olacaktır. Bu olumsuz etkinin kısa sürede üstesinden gelinmesi, yerli katkı oranının artırılmasına, dolayısıyla savunma sanayi ile ülkenin genel sanayi yapısının kısa sürede entegre olmasına bağlıdır. Kısa vadede olumsuz etkileri olmasına rağmen, genel olarak, uzun vadede savunma sanayinin ödemeler dengesi üzerinde olumlu etkileri olduğu kabul görmektedir. Ulusal savunma sanayi altyapısına yapılan yatırımlar sonucu; uzun vadede yerli üretim oranının artırılması ve yeni yatırımların uyarılmasıyla kısa dönemin aksine döviz açığının kapatılmasında faydalı etkiler gösterecektir. Bununla birlikte savunma sanayinde yapılan ihracatın, bir süre sonra ülkelerin kazanacağı prestij sonucunda diğer sanayi dallarında da rekabet gücünü yükselterek ihracat imkânlarını artıracaktır (Şimşek, 1989: 195-196).

Savunma harcamaları, bir ülkenin dış açığını farklı şekillerde etkileyebilir. Savunma harcamaları bütçe gelirleri üzerinde baskı yaratarak, borçlanma gereksinimini artırabilir. Bu borçlanma gereksiniminin özellikle uluslararası mali piyasalardan karşılanması sonucu oluşan dolaylı etki ilk etki olarak görülebilir. İkinci etki ise, savunmaya yönelik silah ve askeri teçhizat edinmede ülkenin silah ithalatçısı olması ve bunun için gereken finansmanın da dış kaynaklardan sağlanması durumunda ortaya çıkan doğrudan etkidir (Karagöl, 2005: 117).

Ayrıca savunma sanayinin ödemeler dengesi üzerinde kısa ve uzun vadeli etkileri de bulunmaktadır. Kısa dönemde ileri teknoloji gerektiren sanayiler başlangıçta ithal ikamesi niteliği taşıyacaktır. Kurulacak Ar-Ge tesisleri büyük boyutlu dış kaynaklara ihtiyaç duyacaktır. Üretim yapılırken kullanılan dış kaynak yerli üretimle ikame edilmelidir. Ayrıca ülkedeki savunma sanayinin genel sanayi yapısıyla entegre olması gerekir. Kısa dönemde bunun başarılması çok zordur. Uzun dönemde gelişmekte olan ülkelerin yatırım planlanması konusunda yapılan araştırmalar kuruluş aşamasında büyük oranda sermayeye ihtiyaç duyacaktır. Ödemeler dengesini zorlayacak bu durum ileriki yıllarda döviz açığının kapanmasında etkili olacaktır. Sonuç olarak savunma sanayi yatırımları uzun dönemde ödemeler dengesi üzerinde olumlu olmaktadır (Özer, 2006: 43).

Chan'a göre; gelişmekte olan ülkelerde askeri harcamalar, diğer kamu harcamalara göre daha fazla ithalat harcaması gerektirir. Bundan dolayı, askeri amaçlı yapılan harcamaların ödemeler dengesine etkisi, daha olumsuz yönde olmaktadır (Chan, 1985:403-34).

Ancak Sezgin'in 1979-2000 periyodu için Engle-Granger yöntemiyle yaptığı ampirik incelemeler, Türkiye'de savunma harcamaları ve dış açık arasındaki ilişkinin net olmadığı sonucunu ortaya koymuştur (Sezgin, 2004: 199).

1.4.3. Enflasyon Üzerine Etkileri

Savunma harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişki üç şekilde açıklanabilir:

(1) Savunma Sanayi'nin üretim yapısından dolayı, maliyetin etkisiyle enflasyon artabilir. Silah sistemleri teknolojinin üretim maliyetinin artması halinde bu sistemlerin ekonomik ömürlerini tamamlamadan askeri etkinliklerini kaybetmesinden dolayı yeni silah geliştirmek için yapılan harcamalar maliyeti artırarak sonunda enflasyona neden olabilir.

(2) Savunma sanayisinin ihale sürecinde genellikle rekabetçi olmayan yollar izlenmesi, maliyet ve fiyat seviyesini artıran faktörler arasında gösterilebilir. Ancak, bu etkinin genel enflasyon oranı içindeki büyüklüğünü, milli gelir içindeki savunmaya yönelik üretimin payı belirleyecektir.

(3) Satın alınan silahın ithal edilmesi enflasyonu artıracaktır.

Askeri alımların ithalat ile karşılanması sonucunda ödemeler dengesi açıkları oluşabilir. Bu açıkların kapatılması ise enflasyonu yükselterek için baskı unsuru oluşturmaktadır. Bu durum karşısında askeri alımların iç tedarikle karşılanması halinde, kaynakların ülke ekonomisine tekrar kazandırılması söz konusudur. Ayrıca istihdamın artması, döviz kaynaklarının başka alanlarda kullanılabilir olması, uzun dönemde teknolojik gelişmelerin getireceği maliyet azalışları ve savunma sektörü dışındaki üretim sahalarının kazanımları gibi avantajlar ekonomiyi rahatlatıcı ve enflasyonu düşürücü yönde etkiler yaratır. Bu konuda dikkate değer diğer bir husus, savunma sanayisinin bazı alt kollarının ithal ikamesi niteliği taşımasıdır. Üretilen malların bir bölümünün ihracatı ile ülkeye yeni kaynakların aktarılma imkânı olmaması halinde, üretim faktörlerinin silah üretimine kaydırılmasıyla, ekonomideki mevcut arz artan toplam talebi karşılayamayacaktır. Bu ise, enflasyonun artışı ve mevcut yaşam standardının düşmesi anlamını taşıyacaktır. Gelişmiş ülkeler, silah transferi yolu ile, bu maliyet artışlarını geliştirmekte olan ülkelere aktarabilmektedir. Ancak, ihracat imkanları azaldığında maliyet artışları gelişmiş ülkelerde de enflasyona neden olabilmektedir (Sonbudak, 1997: 151 -152).

Benoit yaptığı çalışmada yüksek savunma harcamalarının ekonomide düşük seviyede enflasyona sebep olduğunu ve bu enflasyonun savunma harcamalarının uyardığı talep artışından kaynaklandığını ve ülkenin mevcut üretim kapasitesinin kullanılmasını teşvik ettiğini ileri sürmüştür. Bu şekilde oluşmuş enflasyonun da, ülkenin mevcut üretim kapasitesinin kullanılmasını teşvik ettiğini belirtmiştir (Benoit, 1978:271-280). Buna karşılık savunma harcamalarının enflasyona etkisini, ihracat sektörünü dikkate alarak inceleyen Rothschild; artan savunma harcamalarının ihracata yönelik üretimi önemli seviyede azalttığını ve bu harcamaların eğitim, sağlık ve sosyal yardımlar gibi refah amaçlı yapılacak harcamalara ayrılacak kaynakların kısılmasıyla karşılandığını, artan savunma yükünün ülke ekonomilerinde enflasyona neden olduğunu belirtmiştir. Yine savunma harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişkinin varlığının ne derecede olduğunu inceleyen Star ve diğerleri, 1956-1976 dönemi verileri ile ABD, İngiltere, Almanya, Fransa'yı Granger nedensellik testine tabi tutmuşlardır. Bu dört sanayileşmiş ülke için yapılan analiz sonucunda; Fransa ve Almanya'da savunma harcamaları ile enflasyon arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi bulunduğu, buna karşılık ABD ve İngiltere'de bu ilişkinin mevcut olmadığı gözlenmiştir (Uçar, 2003: 49).

Çelik, bu iki değişken arasındaki ilişkiyi Türkiye açısından 1980-1995 yıllarına ait verilerle incelemiş ve savunma harcamaları ile enflasyon arasında negatif bir ilişki olduğunu ancak bu ilişkinin anlamlı olmadığını, Türkiye'de fiyatların artmasında savunma harcamalarının diğer faktörlerle birlikte etkili olduğunu ileri sürmüştür (Çelik, 1999: 95-96).

Erdem ise, Türkiye'de askeri harcamalarla enflasyon arasında ters yönde bir ilişkinin olduğunu belirtmiştir. Ona göre, askeri harcamalardaki bir artış, diğer kamu harcamalarında bir azalmaya yol açmakta ve askeri harcamaların büyük bir kısmı da ithalat yoluyla yurtdışına aktığı için, iç talebi daraltıcı bir etki ortaya çıkarmaktadır. Bu yönde bir etki de, enflasyonun azalmasına yol açacaktır (Erdem, 1997:151).

Talep üzerinde oluşturulan baskının enflasyona yol açacağı konusunda bir görüş birliği mevcuttur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamalarının talep üzerinde uyarıcı etkileri bulunduğundan dolayı enflasyonist etki göstermesi mümkündür. Özellikle savaş ve olağan üstü durumlarda savunma harcamalarındaki büyük ve ani bir artış ekonomide toplam talebi artıracaktır. Böyle dönemlerde mal ve emek yetersizliği sonucu oluşan enflasyonist etkiler ücret ve fiyat denetimleri ile azalabilir. Harcamalar tedarik üzerinde yoğunlaşırsa enflasyonist dar boğazlar meydana gelir. Ayrıca hükümetler giderek artan silah sistemlerinin ve silahlanma programlarının maliyetlerini finanse etmek için vergi artışlarına ve açık finansmana başvurmaktadır. Bu nedenle artan vergiler ve borçlanma ekonomi üzerinde olumsuz etki meydana getirmektedir. Silah üretimi ile diğer malların üretimi arasında bir denge kurulur ve üretilen mallar ihraç edilebilirse enflasyonist baskı azalır. Ancak ihracat imkanı olmadan silah üretimine ayrılan pay giderek artarsa, ekonomideki arz kısıllacak ve fiyatlar yükselecektir. Burada belirtilmesi gereken husus; eğer ekonomi tam istihdam seviyesinde değilse ılımlı enflasyon ile savunma sanayi yatırımları talebi artırılarak atıl durumdaki kaynaklar harekete geçirilecektir (Özer, 2006: 40).

Ayrıca, savaş dönemlerinde meydana gelen askeri harcamalardaki büyük ve ani artışlar talep şoklarını oluşturabilmektedir. Ekonomide oluşan talep şoku sonucunda enflasyon meydana gelmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonunda Almanya'da yaşanan hiperenflasyon, bu duruma bir örnek teşkil edebilir. Diğer taraftan, Türkiye'de, özellikle 1980 ve 1990'lı yıllarda, terör örgütü ile yapılan mücadele ve ordunun yeniden yapılanma süreci girmesiyle askeri harcamaların ülkede yaşanan enflasyon üzerine etkilerinin olduğu kabul edilmektedir. Askeri harcamaların yüksek maliyetlerinin karşılanabilmesi için çözüm genellikle vergi artışları olmaktadır. Bu durumda vergiler, enflasyonun oluşumunu hızlandırıcı yönde etki yapmaktadır (Sezgin, 2004: 33).

1.4.4. Kaynak Dağılımına Etkileri

Gelişmekte olan ülkelerdeki savunma harcamalarının önemli bir kısmını oluşturan silah alımı ve üretimi faaliyetlerinin, ekonomiye olumlu ve olumsuz yönde etkisi olduğu görülmektedir (Çınar, 2002: 54-55).

Savunma sanayinin gelişmekte olan ülkelerdeki en önemli olumlu etkisi, yeni yatırımların uyarılması ve atıl kaynakların harekete geçirilmesidir. Gelişmekte olan ülkelerde de, savaş gücünü artırıcı akılcı bir planlama ile gerçekleştirilen askeri yönde yapılan yatırımlar, kaynakların optimale yakın kullanımına hizmet edebileceği gibi, yeni teknolojileri ekonomiye kazandırarak ekonomik gelişmeye katkıda bulunabilecektir. Ancak bu olumlu sonucun elde edilebilmesi, söz konusu yatırımların ekonominin alternatif yatırım alanları içindeki öncelik sırasına uygunluğu ölçüsünde olacaktır. Aksi takdirde, bir taraftan kaynakların ekonomik hedeflere uygun olarak optimum kullanımı gerçekleştirilmemiş, diğer taraftan da söz konusu yatırımların diğer sanayi kolları ile bütünleşme imkanları azaltılmış olacaktır. Bu olumsuzluklar, ekonomik kalkınmayı yavaşlatırken diğer taraftan savunma sanayinin gelişimi de engellenmiş olacaktır (Şimşek, 1989: 187-189).

Benoit, savunma harcamalarının 3. dünya ülkelerinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerini konu alan ve içlerinde Türkiye'nin de bulunduğu 44 ülkeyi kapsayan araştırmasında savunma harcamaları ile GSYİH'nin büyüme oranı arasında pozitif bir korelasyon elde etmiştir. Ancak çalışmasında savunma harcamalarının diğer yatırımlara alternatif teşkil etmediğini de belirtmiştir. Savunma harcamalarının gelişmekte olan ülkelerdeki en önemli etkisinin yeni yatırımların uyarılarak atıl kaynakların harekete geçirilmesi olduğunu belirtmiştir. Tabii ki burada önemli olan harekete geçen kaynakların ne ölçüde verimli kullanıldığıdır (ÖZER, 2006: 37).

1.4.5. Sanayi Üzerindeki Etkileri

Dünyadaki gelişmiş ülkelere bakıldığında, gelişmişliklerinin temelinde yatan unsurun sanayileşme olduğu görülmektedir. Bu ülkelerin endüstriyel geçmişlerine bakıldığında da savunma sanayinin bu ülkelerin gelişmişliğinde önemli bir payının olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı sonrası Hitler Almanya'sında, savunma sanayi yatırımlarıyla işgücü ve diğer atıl kaynakların harekete geçirildiği ve diğer sanayi kollarının da aktive edilerek geliştirildiği gözlenmiştir. Aynı şekilde Almanya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş Batı ülkelerini yakalamasında, özel kesime dayalı savunma sanayi faaliyetleri önemli rol oynamıştır (Ergin, 1991: 30-31).

Savunma sanayi yatırımları ülkelerin sanayisine bazı avantaj ve dezavantajlar sağlamaktadır. Avantajlar:

- Savunma sanayi sanayii kollarının kurulmasını ve yan sanayinin kurulması ile gelişimini hızlandıracaktır.
- Savunma sanayinin işbirliği içinde olduğu hammadde ve girdi sağlayan sanayi kollarının kapasite kullanım oranlarının artırılmasına neden olur. Atıl kapasitelerin kullanılmasını sağlar.
- Savunma sanayinin çıktısı olan ürünlerde zaman içinde belli bir kalite ve standardın yakalanması sağlanır.
- Savunma sanayi silah sistemleri ile ilgili teknoloji transferleri sağlar. Ülkenin Ar-Ge çalışmaları artar ve teknolojik seviyesi gelişir.
- Savunma sanayi nitelikli işgücü gerektirdiğinden dolayı nitelikli işgücünün yetişmesini teşvik eder ve önayak olur.

Dezavantajlar:

- Savunma sanayisinde uzmanlaşan nitelikli işgücünün başka sanayi kollarında istihdam edilmesi güçtür. Savunma sanayisinde oluşacak bir gerileme nitelikli işsiz insanlar anlamına gelir.

- Sivil sanayide kullanımı olmayan ürünler üreten sanayi kollarının gelişmesi sonucunda kârlılık söz konusu olursa diğer sanayi kolları yerine savunma sanayi de faaliyet gösterilmesi tercihleri sanayileşme içerisinde çarpık bir dağılım oluşturabilir.
- Savunma sanayisinde üretilecek olan mamullerin ihtiyaçtan fazla üretilmesi ya da ihtiyacın doğru tespit edilememesi gibi durumlarda ekonomide kaynak israfına yol açacaktır.
- Ar-ge harcamalarına ayrılan bir kısım kaynakların sonuçsuz kalması kaynak israfına neden olabileceği gibi diğer alanların kaynağından kesintiye neden olacaktır.
- Savunma sanayisinin birçok sivil sanayi ile entegrasyonu yapısal olarak mümkün değildir (Özer, 2006: 47-48).

1.4.6. Teknolojik Gelişme ve Ar-Ge Üzerindeki Etkisi

Yaşadığımız yüzyılda teknolojik anlamda bağımsızlığa sahip olabilmek, toplumsal refah ve lider toplum olabilmek için önkoşullardan birisidir. Teknoloji ile kazanılan rekabet gücü ekonomik güce dönüşmektedir. Lider ve süper güç olarak adlandırılan devletlere baktığımızda teknolojiyi elde etmiş, güçlü bir savunma sanayisine sahip ülkeler oldukları görülmektedir. Bu ülkeler ordularını en ileri teknoloji ile uygun maliyetlerde donatmakta, hiçbir kısıtlama ve ambargo endişesi olmadan uluslararası arenada etkinlik sağlamaktadırlar. Bunun yanında savunma sanayisinin gelişmesiyle birlikte Ar-Ge faaliyetlerini ülke içinde gerçekleştirmekte, elde edilen çıktı yeni üretim modelleri, nitelikli uzman kadro ve maliyet avantajları olarak geri dönmektedir (Özer, 2006: 51).

Savunma sanayinin gelişmesiyle hızlanacağı düşünülen Ar-Ge faaliyetlerinin ekonomiye sağlayacağı yararları şöyle sıralayabiliriz (Şimşek, 1989:193-194):

1. Kaynakların daha etkin kullanımı,
2. Beyin göçünün önlenmesi ve araştırmacı insan gücünden yararlanılması,
3. Üretim, kalite ve standardizasyon artışlarının sağlanması,
4. Yeni teknolojilerin kullanımının yaygınlaşmasıyla yeni yatırımlarla beraber mevcut kapasitenin de daha etkin kullanılması,

5. Dış piyasalardaki rekabet gücü ve ihracat imkânlarının artması.

Ekonomik kalkınmanın en önemli göstergelerinden birisi, teknolojik gelişmeler ve bunların kaynağını oluşturan araştırma-geliştirme (Ar-Ge) kapasiteleridir. Buna karşılık Türkiye'nin ekonomik kalkınma sürecinde yeni atılımlar yapabilmesini engelleyen ve dışa bağımlı hale getiren en önemli faktörlerden birisi de, teknoloji üretecek yeterli bir Ar-Ge kapasitesinin oluşmamasıdır (Hima, 1997: 51).

Savunma sanayi kuruluşlarının başarılı olabilmesi için, varlık ve faydalarını zaman içinde sürdürebilmelerine imkan verecek aktif araştırma-geliştirme birimlerine sahip olmaları olacaktır. Bu birimler sayesinde gelişmekte olan ülkeler, zorluk çektikleri ürün geliştirme ve teknoloji adaptasyonu konularında ilerleme sağlayabileceklerdir. Ancak Ar-Ge çalışmaları uygulamalı olarak yapıldığında son derece masraflıdır. Bu nedenle Ar-Ge çalışmalarının etkin olarak yürütülmesi için öncelikli faktör, uygulamaya yönelik faaliyetlerin desteklenmesi ve bu maksatla gerçekçi yatırımlara gidilmesidir (Ergin, 1991: 38-40).

2. SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR

Ülke ekonomisinin sahip olduğu nüfus, işgücü, toprak ve diğer üretim faktörlerinde meydana gelen artışlara büyüme denmektedir (Acar, 2002: 9). Savunma harcamalarının ekonomik büyüme etkisinin olup olmadığı ve varsa ne yönde olduğu konusu, akademisyenler ve siyasetçilerce oldukça merak edilen ve üzerine yoğunlaşılacak bir konu olmuştur. Savunma harcamaları ve ekonomik performans arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok araştırmaya rağmen, savunma-büyüme ilişkisi hakkında güçlü bir yargıya varılamamıştır (Heo, 1998: 637).

Birçok ülkede gerek toplam kamu harcamalarının gerekse GSMH'nin önemli bir oranını oluşturan savunma harcamaları için ayrılan kaynaklar, büyüme için son derece önemli olabilecek alternatif kullanım alanlarından çekilip alınmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, savunma harcamalarının, ülkenin gelişmesini büyümesini

hızlandıracak faaliyetlerin ihmal edilmesi pahasına gerçekleştirildiği söylenebilir. Diğer taraftan savunma, ülkenin varlığı ve bağımsızlığının korunmasında vazgeçilmesi mümkün olmayan bir hizmettir. Bu görüş Adam Smith 'in "Savunma zenginlikten önemlidir" sözü ile desteklenmektedir (Seyidoğlu, 1998: 327).Askeri harcamalara ayrılan kaynakların fazla olması, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomisi üzerinde önemli bir yük oluşturmuştur. BM Kalkınma Komitesi, kalkınma karşısındaki en önemli engelin ulusal savunmaya ayrılan askeri harcamalar olduğunu belirterek konunun önemini vurgulamıştır (Karaçay, 1995: 1).

Savunma harcamalarının ekonominin büyümesine ne yönde bir etkisi olduğu sorusuna yanıt bulmaya çalışan iktisatçıların başında Emile Benoit gelmektedir. 1973 yılında Benoit'in savunma-büyüme ilişkisi üzerine yaptığı çalışma, bu alandaki araştırmaların başlangıcı olmuştur (Candar, 2003: 16). Benoit, 44 gelişmekte olan ülke için 1950-1965 yılları arasındaki verilerin kullanıldığı ve yatırım, savunma, yabancı yardımların değişken olarak kullanıldığı bir model kurmuştur. Bu çalışmanın sonucunda, ağır savunma yükü (savunma harcamalarının toplam gayri safi yurtiçi hasılaya oranı) olan ülkelerin, en hızlı büyüme oranlarına sahip olduğu; savunma yükü az olan ülkelerin ise, düşük oranlarda büyüme gösterme eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur (Looney ve Frederiksen, 1986: 330).

Lim, Benoit'in çalışmasını iki faktör üzerinde durarak eleştirmiştir. Bunlardan birincisi, kullanılan denklemin test edilmiş bir hipotezle tutarlı olmayışdır. İkincisi ise, kullanılan bazı değişkenlerin ölçümünün istenilir olma özelliğini kaybetmiş olmasıdır. Lim çalışmasının sonucunda, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye zarar verdiğini ifade etmiştir (Lim, 1983: 377-384).

1983 yılında Frederikson ve Looney yaptıkları çalışmada, Benoit'in çalışmasını genişletmişlerdir. Onlar da, aynı örnek ülkeleri ve aynı zaman periyodunu kullanmışlar fakat örnek ülkeleri, fakir ve görel olarak daha zengin olmak üzere iki gruba ayırmışlardır. Çalışmalarının neticesinde, fakir ülkeler için savunma harcamalarının ekonomik büyümeye negatif etkisinin olduğu; görel olarak daha

zengin ülkeler için ise, etkinin pozitif olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca Frederikson ve Looney çalışmalarında, Benoit'in modelinin yetersiz olduğunu göstermektedirler (Grobar ve Porter, 1983: 318-345).

Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye pozitif etkisinin olduğunu ileri süren Benoit'in çalışmasından itibaren savunma ekonomisi literatürüne, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan oldukça fazla ampirik çalışma girmiştir. Ancak savunma ekonomisi literatürüne, bu konuyla ilgili olarak, esas olarak iki farklı düşünce hakimdir (Halıcıoğlu, 2004: 193). Bunlardan biri Askeri Keynesci Yaklaşım Teorisi diğeri ise Neoklasik Yaklaşım Teorisi'dir. Askeri Keynesci Yaklaşım Teorisi, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini pozitif dışsallıklara dayanarak "arz yanlı" faktörler çerçevesinde açıklamaktadır. Neoklasik Yaklaşım Teorisi ise savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini savunma harcamalarının negatif dışsallıklar yaratarak bu ilişkiyi "talep yanlı" faktörlerle açıkladığını savunmaktadır (Looney, 1994: 36).

2.1. ASKERİ KEYNESÇİ YAKLAŞIM

Bu yaklaşım, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini pozitif dışsallıklara dayanarak arz yanlı faktörlerle açıklamaktadır. Buna göre, daha fazla askeri harcama önemli bir çarpan etkisine sahip olabilir. Savunma harcamalarının yarattığı talep, kapasite kullanımını artırır ve çıktı düzeyini büyütür. Sonuç olarak ise yatırımlarda ve büyümede artış meydana gelir (Looney, 1994: 46-47).

Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde oluşturacağı ileri sürülen pozitif etkiler şu şekilde özetlenebilir:

a) Savunma harcamalarının pozitif dışsallıkları vardır. Bahsedilen dışsallıklar; istikrar ve disiplinin yanı sıra askeri personelin eğitimi, modernizasyon, altyapı oluşturma, askeri araştırma-geliştirme yoluyla çoğalan teknik yöntemler ve ordunun

iç güvenlik hizmetlerine sağladığı destekler gibi sayısal olmayan faktörlerin tümünü içermektedir. Bu dışsallıklar sayesinde faktör verimliliği artabilir. Özellikle araştırma- geliştirme faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan yeni teknolojiler kısa sürede tüm topluma yayılacaktır (Nadaroğlu, 1985:184-185). Bu durum, teknolojinin ikili kullanımı (dual use technology)' ndan kaynaklanmaktadır. Teknolojik bilgi sayesinde özellikle savunma ve ticari uygulamalar arasında oluşturabilecek sinerji için gerekli potansiyel, bu kavram üzerinde odaklaşmayı gerektirecektir. Ancak “teknolojinin ikili kullanımı” sadece iki kişiyi esas alan kullanıma değil, askeri ve sivil alanda çok sayıda potansiyel kullanıcıya sahip bir teknolojiye atıfta bulunmayı içermektedir (Branscomb, 1995: 66).

b) Silah üreticisi ülkelerde yaşanan gelişmiş silahların üretiminden oluşan teknolojik geri beslemeler yoluyla, sanayiler arası bağlantılar ve iki amaçlı araştırma-geliştirme kullanımı söz konusu olabilir (Değer ve Şen, 1995: 280, 296).

c) Barro, gelişmekte olan ülkeleri kapsayan 1970-85 dönemi için yaptığı çalışmasında, toplam kamu harcamalarından eğitim, sağlık ve savunma harcamaları düşüldükten sonra bulunan kamu tüketim harcamalarının kişi başına gelirin büyümesini düşürdüğü sonucuna ulaşmıştır (Barro, 1991: 430).

d) Barışın hakim olduğu dönemlerde, genellikle efektif talep azlığı nedeniyle sanayileşmiş ülkelerde üretimde daralmalar görülür. Bu tip dönemlerde savunma harcamaları iktisadi faaliyetleri teşvik edip, üretimde canlanmaya sebep olabilir (Eshag, 1983: 87).

2.2. NEOKLASİK YAKLAŞIM TEORİSİ

Neo-klasik teorik yaklaşım, talep yanlı faktörleri kullanarak savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğini ileri sürer ve bunu yaparken de iddiasını, bu türden yapılan harcamaların ortaya çıkaracağı alternatif maliyetler üzerinden savunmaktadır (Yıldırım, Sezgin ve Öcal, 2005:283).

Savunma harcamalarının iktisadi büyüme üzerinde oluşturacağı ileri sürülen negatif etkiler şu şekilde özetlenebilir:

a) Savunma harcamaları, kıt kaynakları doğrudan prodüktif yatırımlardan ve beşeri sermaye birikiminden uzaklaştırır. Böylece, savunma harcamaları “yüksek büyüme oranları içeren kalkınma projeleri”nde kullanılacak kaynakları başka alanlara kaydırmak suretiyle “yüksek bir fırsat maliyetine” neden olabilirler. Bu durum sadece savunma dışı kamu harcamalarını değil aynı zamanda bağlantılı özel sektör harcamalarını da düşürür (Looney, 1994: 36). Bu doğrultuda silahsızlanma, kalkınmanın temel faktörü olarak görülmektedir. Bu nedenle ABD’de Japonya’ya oranla verimlilik düşüşünün nedenleri arasında yüksek savunma harcamaları yükü sayılmıştır (Fontanel, 1995: 572).

b) Savunma harcamalarının büyük oranda sınıai birikim gerektiren türden silah üretimini içerdiği durumlarda, ithalata dayalı sanayileşme stratejisi daha da güçlenir, bu da ihracatın teşvikini ve tarım gibi sektörlerin gelişimini olumsuz yönde etkiler. Dolayısıyla da bu tür bir strateji, genellikle gelişmekte olan ülkelerde iktisadi büyüme açısından olumsuz sonuçlar doğurur (Değer ve Şen, 1995: 280).

c) Savunma harcamaları finansmanı sivil kesimce karşılanacaktır. Bu ise, savunma harcamalarının vergilerle karşılandığı anlamına geleceğinden sivil kesim üzerindeki vergi yükü artacaktır. Bunun yanı sıra vergi gelirleriyle yeterli düzeyde finanse edilemeyen savunma harcamaları, beklenildiği üzere bütçe açığına neden olacaktır (Değer ve Şen, 1995: 282-297).

d) Savunma harcamaları içinde önemli bir kalem olan silahların bir kısmının yurtdışından ithal edilmesi, gelişmekte olan ülkelerin kıt döviz kaynakları üzerinde ciddi açıklar meydana getirir (Eshag, 1983: 87).

e) Askeri teknolojinin sivil teknolojiye göre daha düşük rantabiliteye sahip olduğu görüşü temelinde; savunma harcamaları grubu içinde yer alan araştırma-geliştirme

harcamalarının bu konudaki sivil harcamaların aleyhine olması, iktisadi büyüme üzerinde negatif bir etki meydana getirecektir(Cappelen, Petter ve Olav, 1984: 372).

f) Savunma sanayi alanında genellikle uzmanlar, bilim adamları ve mühendisler gibi kalifiye işgücü istihdam edildiğinden dolayı, ekonominin diğer kesimleri için emek arzı azalacaktır (Değer ve Şen, 1995: 282-297).

g) Araştırma-geliştirme faaliyetleri sonucunda savunma sanayinde ortaya çıkan icat ve yeni teknolojilerin, yalnızca devlete satılabilen nihai mal ve hizmetlere yönelik olduğu durumlarda, genel olarak verimlilik artışına katkılarının sıfır olabileceği iddia edilir (Poole ve Bernard, 1992: 440).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI

1. DÜNYA'DA TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL VE JEOPOLİTİK ÖNEMİ

Jeopolitik kavramı; ülkeleri, ülkelerin politikalarını ve coğrafi konumlarını birleştiren ilişkileri ifade etmektedir. Bir ülkenin jeopolitik önemi, iklim, tarım potansiyeli, yeraltı kaynakları, stratejik öneme sahip deniz ve kara yollarına yakınlık gibi unsurlarla belirlenebilir. Kısaca jeopolitik kavramı, bir devletin politikası üzerine coğrafyanın etkilerini ifade eder. Türkiye, dünyanın kuzey yarımküresinde, ekvatorla kuzey kutbu arasında, az çok orta bölgeye isabet eden bir yerde üç yandan denizlerle çevrilmiş bir ülkedir. Avrupa ve Asya'nın birleştiği yerde bulunuşu dolayısıyla da çok büyük bir coğrafi önem taşır. Türkiye'nin Trakya toprakları Doğu Avrupa'da yer alırken, Anadolu Asya'nın batıya doğru uzanmış bir kolunu oluşturmaktadır. Bunun yanında Türkiye, Karadeniz ticaretine hakim olan İstanbul ve Çanakkale boğazlarına sahip bir ülkedir (Uçar, 2003: 29-30).

Türkiye; Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının birleştiği noktada bir köprü konumunda, dünya güç dengesini etkileyebilecek nitelikte sürekli ve çok yönlü çıkar ve güç çatışmalarına sahne olan, Orta Doğudaki petrol kaynaklarına yakınlığı ve Orta Asya'daki Türk devletleri ile entegre olabilme avantajı sayesinde önemli bir jeopolitik ve jeostratejik konuma sahiptir.

Akdeniz' in egemenlik kapılarından biri olan Marmara Denizi ve Boğazlar bölgesini elinde bulundurması, Orta Doğu, Basra Körfezi'nden Ege'ye kadar Doğu Akdeniz'i kontrol edebilecek önemli coğrafi konumu ile bölgedeki bütün ülkelerin güvenlik ve her türlü ulaşım faaliyetlerini çok yakından ilgilendirmektedir.

Bölgede cumhuriyet ve demokrasi ile idare edilen, tek müslüman ve laik bir ülke olan Türkiye, altmış yedi milyonluk nüfus potansiyeli, zengin yer altı ve yerüstü

kaynakları, ayrıca her geçen gün gelişmekte olan ekonomik ve teknolojik gücü ile bölgede mevcut politik, askeri ticari ve ekonomik dengeyi bulunduğu tarafa kazandırabilecek milli güce ve coğrafyaya sahip bir bölge devletidir.

Dünyada besin ihtiyaçlarını kendi ürettiği kaynaklardan karşılayabilen ve ihtiyaç fazlası ürün sağlayabilen nadir ülkelerden biridir (Terörle Mücadele ve Hareket Daire Başkanlığı; ”Dünya’da Türkiye’nin Bölgesel Önemi” <http://www.egm.gov.tr/temuh/mucadele1.html>, 30.01.2011).

Üç tarafı denizlerle çevrili olmasının yanı sıra iki kıtayı birbirine bağlaması çok özel bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Bu yapıyla Türkiye aynı anda birçok bölgeye aittir. Türkiye aynı anda bir Avrupa, Balkan, Kafkas, Ortadoğu, Akdeniz ve Karadeniz ülkesidir. Türk Boğazları ve Anadolu, Balkanlar, Akdeniz ve Karadeniz’in ortasında yer alan konumu ve Avrasya’ya açılan kapı özelliği ile Cebelitarık’tan başlayıp Ortadoğu ve Orta Asya’ya uzanan bir politik-askeri derinlik içinde Türkiye, tartışılmayacak bir stratejik öneme sahiptir. Türkiye belirtilen jeostratejik konumu çerçevesinde, Soğuk Savaş sonrasında belirgin olarak ortaya çıkan ve Balkanlar, Kafkaslar ve Ortadoğu’da yoğunlaşan aşırı milliyetçilik, köktendincilik, kitle imha silahlarının yayılması, terörizm ve etnik çatışmalar gibi risk ve tehditlerle dolu bölgenin tam ortasında bir istikrar ve denge unsurudur. Bu tehdit ve risklerin önlenmesinde kilit konumdadır. Şüphesiz, sahip olduğu jeostratejik konumu ile Türkiye’nin bahsedilen bölgelerde bir istikrar ve denge unsuru olması ve bu rolünü devam ettirebilmesi makul düzeyde yaptığı ve yapacağı savunma harcamaları ile yakından ilişkilidir (Türk, 2007: 22).

Türkiye bölgesel öneminin yanında, yenedünya düzeni çerçevesinde farklı önemlere sahip olmuştur. Avrupa Birliği “11 Eylül’den” sonra yeni tehditler nedeniyle güvensiz hale gelen dünyada güvenliğini sağlayabilmek için Türkiye’ye daha fazla ihtiyaç duyacak gibi görünmektedir. Çünkü çoğunlukla Türkiye’nin çevresindeki coğrafyadan kaynaklanan küresel terör, insan kaçakçılığı, uyuşturucu ve kitle imha silahları kaçakçılığı, kara para aklama, etnik ve dini çatışmalar, yoksulluk ve kalabalık nüfus ve enerji problemleri gibi Avrupa’nın günümüzde karşı karşıya

olduğu tüm bu tehditler ve istikrarsızlaştırıcı faktörler, Türkiye'nin AB üyeliğiyle ve dolayısıyla Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası (AGSP) mekanizmaları içinde etkin işbirliğiyle ortadan kaldırılabilecektir (Efe, 2007: 127-145).

2. TÜRKİYE'NİN ALGILADIĞI TEHDİTLER

Milli güvenlik sistemi içerisinde tehdit; bir devletin milli değerlerini, milli çıkarlarını ve milli hedeflerini elde etmesine ya da korumasına engel olma amacıyla başka bir devlet tarafından alınan tertip ve tedbirler bütünüdür (Usluer, 1994: 25).

Ülkeler kendi anayasal düzenine, milli varlığı ve bütünlüğüne, uluslararası çıkarlarına zarar vermesi muhtemel her türlü unsuru kendisi için tehdit olarak algılar ve bu yöndeki bir algılayış da, o ülkenin savunması için yaptığı harcamaları belirlemede önemli bir etken olur. Türkiye açısından en önemli tehdit, jeopolitik konumundan kaynaklanmaktadır. Bölgemizde meydana gelen önemli olaylar, dünya güç merkezleriyle doğrudan ilişkilidir. Bu merkezlerin çıkarlarının devamı için Türkiye'nin tutumu önemli olduğundan, bu güçler Türkiye'nin tutumunu etkilemeye çalışacaklardır. Bu durum, ülkemiz için çok yönlü ve çok unsurlu bir tehdit oluşturmaktadır (Esen, 1994: 57).

Türkiye'nin tehdit olarak algıladığı faaliyetler arasında: Yunanistan ile süregelen Kıbrıs ve Ege Sorunları (Adalar, Kıta Sahaneliği, Kara Suları), Batı Trakya Türklerine uygulanan baskılar, Türkiye'nin Avrupa Birliğı ile son zamanlarda hızlanan ilişkilerini engelleme hareketleri; Suriye'nin Türkiye'den toprak ve Fırat sularının paylaşımı ile ilgili tuhaf istekleri ve PKK terör örgütüne destek faaliyetleri; Irak'ın toprak bütünlüğüne karşı özellikle de Kuzey Irak'ta yaşanan kaygı verici gelişmeler; İran'ın, benimsediğı dini rejimi ihraç etmeye yönelik sergilediğı davranışlar ve tüm karşı çıkmalara rağmen sürdürdüğü nükleer enerjiyi güçlendirme faaliyetlerini sayabiliriz. Bu unsurların yanında, özellikle Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra etnik grupların ve azınlıkların artan bağımsızlık hareketleri Türkiye'nin de üniter devlet yapısını ve ülke bütünlüğünü tehdit eder hale gelmiştir. Nitekim bu durumun ülkemize yansımaları, özellikle PKK terörü

şeklinde olmuştur. Türkiye’de savunma harcamalarının özellikle 1984 yılından sonra önemli düzeyde artış göstermesinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde etkili olan PKK terör örgütünün eylemlerine karşı yapılan silahlı operasyon maliyetlerinin büyük etkisi olmuştur. Dünyada yaşanmakta olan belirsizliklere ve büyük siyasal değişime paralel olarak oluşan yeni ekonomik bloklaşma da ülkemiz açısından önem arz etmektedir. Siyasette olduğu gibi ekonomide de düşünülen yenedünya düzeninin sonuçta bir düzensizliğe yol açma tehlikesini de Türkiye açısından göz ardı etmemek gerekir. Tüm bu unsurlar dikkate alındığında, Türkiye’nin algıladığı tehditlerin boyutunda geçmişe nazaran bir artışın olduğunu ileri sürebiliriz (Altun, 1998: 69-73).

3. TÜRKİYE’DE SAVUNMA POLİTİKALARININ İLKELERİ

Türkiye’nin elde ettiği tecrübeler sonucunda geliştirdiği savunma politikasının temel ilkeleri şu şekilde sayılabilir:

- Dünyada ve yurttta barışın tesis ve devamının sağlanması için gerekli bütün tedbirleri almak,
- Her türlü uluslararası gerginliğin azaltılmasına, adil ve sürekli barışın sağlanmasına bütün imkânları ile katkıda bulunmak,
- Milletin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini korumak,
- Savaşı önlemek için gerekli tüm tedbirleri almak,
- Ortak savunma sistemlerinde yer alarak kendisine verilecek sorumlukları yerine getirmektir (Hima, 1997: 30–31).

4. TÜRKİYE’DE SAVUNMA HARCAMALARININ KAYNAKLARI

Türkiye’de mali planın ve savunma harcamaları finansmanının kaynakları şunlardır (Milli Savunma Bakanlığı, 1998: 117):

- Milli Savunma Bakanlığı bütçesinden tahsisli kaynaklar,
- Savunma Sanayi Destekleme Fonu kaynakları,
- Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı kaynakları,

- Jandarma Genel Komutanlığı bütçesi,
- Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçesi,
- Geri ödemeleri Hazine Müsteşarlığı bütçesinden garanti edilen yabancı devlet veya firma kredileri,
- Dış askeri yardımlar,
- Milli Savunma Bakanlığı'nın özel kanunlara dayanan gelirleri.

Bu sıralanan finansman kaynakları içinde, savunma harcamalarının en büyük kısmını Milli Savunma Bakanlığı bütçesi karşılamaktadır. 1985 yılında kurulan Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF) da söz konusu harcamaların karşılanmasında önemli rol üstlenmiştir.

Diğer kaynakların da etkisini göz ardı etmemekle birlikte bu çalışmada, harcamaların karşılanmasında nispeten daha büyük payı olan Milli Savunma Bakanlığı bütçesi, Savunma Sanayi Destekleme Fonu ve Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı kaynakları incelenecektir.

4.1. MİLLİ SAVUNMA BAKANLIĞI BÜTÇESİ

Türkiye'nin savunma bütçesi; Milli Savunma Bakanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığı'nın bütçelerinin toplamından oluşmaktadır (Şenesen,2002: 57).

Savunmaya ayrılan kaynağın en önemli kısmını Milli Savunma Bakanlığı bütçesi oluşturmaktadır. Bütçe çalışmalarına ise cari yılın ilk yarısında başlanmaktadır. Planlama, Programlama ve Bütçeleme Sistemi'ne uygun olarak ihtiyaçlar en küçük birlik seviyesinde belirlenmekte, tahmin edilen birim fiyatlar, fiili kadrolar, stok seviyeleri ve modernizasyon projelerinin maliyetleri esas alınarak hazırlanan birliklerin taslak bütçeleri, Milli Savunma Bakanlığı'ndaki inceleme ve düzenlemeleri müteakip, Milli Savunma Bakanlığı bütçe teklifi olarak her yıl temmuz ayının sonunda, önce Maliye Bakanlığı'nda daha sonra da parlamentoda yapılacak inceleme süreci için Maliye Bakanlığı'na gönderilmektedir. Bütçe, ana

hizmet gruplarına göre dört bölümden oluşmaktadır (Milli Savunma Bakanlığı, 1998: 117-119):

Personel Giderleri: Personel ile doğrudan ilgili olan özlük haklarından meydana gelmekte olup, ilgili mevzuata göre belirlenmektedir.

Diğer Cari Giderler: Bütçenin en önemli bölümünü oluşturan gider kalemidir. Stratejik Hedef Planı (SHP)'nda yer alan modernizasyon projeleri, askeri personelin yasalarla belirlenmiş beslenme ve giyim istihkakları, inşaatlar, bina onarımları, görev yollukları, akaryakıt, elektrik, su, doğal gaz, tedavi ve ilaç ihtiyaçları, demirbaş, kırtasiye ihtiyaçları, taşıma, ulaştırma hizmetleri, yedek parça tedariki bu ana hizmet grubunda bulunan ödenekler ile sağlanmaktadır. Bu grupta yer verilen modernizasyon harcamalarının önemli bir bölümü ekonomik alanda yatırım kategorisinde bulunmakla birlikte, bütçenin fonksiyonel ayrımına göre Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) denetimine tabi olmadığından cari gider olarak kabul edilmektedir.

Yatırımlar: DPT vizesine tabi bulunan ödeneklerden oluşmaktadır. Kapsamında taşıt alımları, bir kısım inşaat projeleri ve çeşitli yenileştirme projeleri yer almaktadır.

Transferler: Uluslararası kuruluşlara üyelik aidatlarını, kamulaştırmayı, geçen yıllardan kalan borçların ödenmesini ve çeşitli dernek, birlik, kurum ve kuruluşlara yapılacak sosyal yardımları içermektedir.

Şenesen bu konuda yaptığı çalışmasında, savunma harcamalarının birincil yani faiz dışı bütçe içerisindeki konumunun personel ve diğer cari giderler tarafından belirlendiğini tespit etmiştir. Çalışmasında; 1983-2001 döneminde, savunma bütçesi içinde personel harcamaların payının ortalama %40, askeri teçhizat harcamalarının ortalama %19, personel ve askeri teçhizat dışı cari harcamaların payının ise ortalama %38 olduğuna dikkat çekmiştir.

Milli Savunma Bakanlığı'na bağı kurumlara gelince; bakanlığın bütçesi %49,3 oranında Kara Kuvvetleri Komutanlığı, %21,9 oranında Hava Kuvvetleri Komutanlığı, %14,4 oranında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, %7,2 oranında Milli Savunma Bakanlığı, %7,1 oranında ise Genelkurmay Başkanlığı tarafından kullanılmaktadır (Şenesen, 2002: 57-58).

4.2. SAVUNMA SANAYİ DESTEKLEME FONU

Ulusal kaynakların içinde yer alan Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF), Savunma Sanayi Müsteşarlığı(SSM) yönetiminde kullanılmaktadır. SSM ise ihale açar, değerlendirir, uygulamaları izler ve kamuoyunu bilgilendirir. SSM 1989 yılında SAGEB'in statüsünün değiştirilerek Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanmasıyla teşkil edilmiştir (Şenesen, 2002: 38-48).

Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF), 13 Kasım 1985 tarih ve 3238 sayılı Kanunun 12. maddesi ile T.C. Merkez Bankası nezdinde, Savunma Sanayini Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) emrinde kurulmuş bir fondur. SSDF, 1984 yılından sonra kaynak sağlama amacıyla oluşturulan fonlardan biridir. Bu fonun kuruluş amaçlarından biri, savunma alanında dış piyasalara açılacak modern bir savunma sanayi kurabilmektir. Ayrıca, Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF)'nin oluşturulması ile silah üretimi alanlarına yapılacak yatırımlara genel bütçe dışında, farklı kaynaklara dayanan, sürekli ve istikrarlı kaynak sağlanması amaçlanmıştır (Türkaslan, 1994: 164-182).

Savunma Sanayi Destekleme Fonu' nun kaynakları şunlardır (Uçar, 2003: 23):

- Gelir ve kurumlar vergisi payı,
- Akaryakıt tüketim vergisi payı, (1998'de kaldırıldı)
- Alkol ve tütün satışlarından alınan pay, (2003'te kaldırıldı)
- Bedelli askerlik ödemelerinden alınan pay,
- Milli piyango hasılat payı ve müşterek bahis gelirlerinden alınan pay,

- 1989-1993 döneminde Milli Savunma Bakanlığı bütçesi ile Genel Bütçe'den ayrılan paylar,
- Hafif silah satış geliri hasılatından alınan pay,
- Fon malvarlığı gelirleri ve diğer fonlardan aktarmalar,
- Alınan dış krediler,
- Bağış ve yardımlar.

Savunma Sanayi Destekleme Fonu gelirlerinin kaynakları incelendiğinde; yeni gelir kaynaklarının oluşturulmadığı, büyük bir bölümünün mevcut vergi gelirleri ve diğer kamu gelirlerinin dönüştürülmesinden elde edildiği görülmektedir. SSDF'nin harcamalarını (nakit çıkışlarını) şu kalemlerden oluşmaktadır (Şenesen, 2002: 38-48):

- Savunma malzemesi yapım ve satın alımı,
- Avans ve kredi ödemeleri,
- Kamulaştırma alt yatırımları,
- Yerli silah firmalarına sermaye katılımı,
- Müşavirlik hizmetleri,
- Araştırma-geliştirme projelerine ödemeler,
- Diğer fonlara aktarmalar,
- Kredi anapara ödemeleri.

Ayrıca, 1989 yılında Savunma Sanayini Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı'nın statüsü, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM) şeklinde değiştirilmiştir. Modernizasyon programının yürütücü organı olan SSM'nin görevleri kısaca şöyle özetlenebilir: Türk Silahlı Kuvvetlerinin büyük kapsamlı silah, araç ve gereç tedarik projelerinin Türkiye'de milli sanayi-yabancı teknoloji ve sermaye işbirliği ile gerçekleştirilmesini sağlamak; mevcut milli sanayi, savunma sanayinin ihtiyaçlarına göre reorganize ve entegre etmek; araştırma, geliştirme, prototip imali gibi çalışmalarla yatırım ve işletme faaliyetlerini finanse etmek. Kısaca SSM; ihale açan, proje değerlendiren,

uygulamaları izleyen, kamuoyunu bilgilendiren ve Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF)'nu yöneten temel icra organıdır (Şenesen, 2002: 38-48).

4.3.TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNİ GÜÇLENDİRME VAKFI KAYNAKLARI (TSKGV)

Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV), Türkiye'nin milli harp sanayisinin geliştirilmesini ve yeni harp sanayi dallarının kurulmasını sağlamak, harp silah araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nin savaş gücünün artırılmasına katkıda bulunmak amacıyla, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları adları altında kurulmuştur. 17 Haziran 1987 tarih ve 3388 sayılı kanun ile bu üç vakfın mal varlıkları, Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı adı altında toplanmıştır. 26 Eylül 1987 tarihinde de vakıf, faaliyete geçmiş bulunmaktadır (Uçar, 2003: 26).

TSKGV' nin silahlı kuvvetlerin modernizasyonuna katkısı, yerli silah üretimi yapan şirketleri kurmak ya da ortak olmak şeklindedir. Aselsan, Havelsan, İşbir Elektrik, Roketsan ve Tusaş gibi kuruluşlar bu girişimlere örnek gösterilebilir. TSKGV' nin katkısı, modernizasyon programının ilk yıllarında daha yüksek olmakla birlikte, sonraları azalmış ve yılda ortalama %1,5 olmuştur.

TSKGV' nin gelir kaynakları; bağışlar, vakıf varlıkları, girişim karlarından oluşmaktadır. Ancak düşünülenin aksine bağışlar, önemli bir gelir kalemi olmamıştır. 1987-2000 döneminde TSKGV' nin en önemli gelir kaynağı; faiz gelirleri, iştirak kar payları ve kambiyo gelirleri olmuştur (Şenesen, 2002: 53-56, 72).

Kurumlar, veraset ve intikal vergilerinden muaf tutulan TSKGV' nin harcamaları ise, ortak kuruluşlarına yaptığı sermaye artırımını ve modernizasyon projelerine yapılan ödemelerden oluşmaktadır (Uçar, 2003: 27).

1987-2000 yılları arasındaki dönemde Türkiye'nin savunma harcamaları %86 oranında savunma bütçesinden, %14'e yakın bir oranda da SSDF' den yapılmaktadır.

Askeri teçhizat harcamalarının ise %54'ü savunma bütçesinden, %44'ü SSDF' den, az bir bölümü de Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı (TSKGV)'ndan karşılanmıştır (Şenesen, 2002: 10).

5. KOMŞU ÜLKELERİN SAVUNMA HARCAMALARI

Türkiye, anlaşmazlıkların yoğun olduğu bir bölgede bulunması nedeniyle, bütün komşularıyla yürüttüğü ilişkilerinde çok dikkatli bir strateji izlemek ve milli savunma imkanlarını güçlü bulundurmaya zorundadır. Bu zorunluluk ise savunma harcamalarını yüksek düzeylere ulaştırmaktadır. Bu nedenle Türkiye'nin savunma politikasını etkilemede, komşu ülkelerin yaptıkları savunma harcamaları da belirleyici görünmektedir. Örneğin; Chletsos ve Kollias, 1995 yılında Türkiye'nin savunma harcamalarını belirleyen etkenlerin neler olduğunu analiz etmek amacıyla oluşturdukları modelde açıklayıcı değişken olarak; Türkiye'nin milli geliri, müttefik olarak NATO'nun savunma yükü ve rakip olarak da Yunanistan'ın savunma harcamalarını kullanmışlardır. Ayrıca, denklemlerine Kıbrıs konusundaki uyuşmazlığı da kukla değişken olarak eklemiştirler. Çalışmalarının neticesinde, Yunanistan'ın savunma harcamalarının, uzun dönemde Türkiye'nin savunma harcamalarını pozitif yönde etkilediği sonucuna varmışlardır (Sezgin ve Yıldırım, 2002: 123).

Ayrıca Ortadoğu'daki hızla gelişen ve değişen durumlara paralel olarak; Türkiye'nin buradaki ulusal çıkarlarının da tehlikeye girme ihtimali söz konusudur. Bölgede özellikle de Körfez Savaşları'nın, İran-İrak Savaşı'nın ve Arap-İsrail çatışmalarının yaşandığı dönemlerde oldukça artan silahlanma yarışı, Türkiye'nin bölgesinde saygın ve caydırıcı bir askeri güce sahip olmasını zorunlu hale getirmektedir. Türkiye'nin ayrıca Bulgaristan, Suriye, Ermenistan ve Irak'la da çeşitli sorunları bulunmaktadır. Ancak mevcut koşullar, bu sorunların önemini diğerlerine oranla azaltmaktadır.

Sonuç olarak, Türkiye'nin içinde yer aldığı askeri çevre ve bu çevrede meydana gelen gelişmeler, Türkiye'nin NATO ve ABD ile ortak gözükürken

çıkarlarının dışında, daha geniş kapsamlı ve öncelikli bir konuma sahiptir. Bu nedenle de, NATO'nun dışında caydırıcı bir silahlı gücün bulundurulması, Türkiye için zorunlu bir ulusal ihtiyaçtır (Şimşek, 1989: 147-148).

6. TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARININ GENEL SEYRİ

Türkiye, siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarsızlıkların yoğun olduğu Kafkasya, Ortadoğu ve Balkanların merkezinde yer alan bir ülkedir. Bu jeopolitik konumu nedeniyle, savunma harcamaları ve yatırımları, ülkemizde her zaman güncel önemini taşıyan bir konu olmuştur. Türkiye'nin savunma harcamaları SIPRI (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü), ACDA (Silah Kontrol ve Silahsızlanma Ajansı), IISS (Uluslararası Stratejik Çalışmalar Enstitüsü) ve NATO verilerine göre genel olarak artış eğiliminde görünmektedir. 1960-1975 yılları arasında düzgün bir artış trendi izleyen Türkiye'nin savunma harcamaları, 1975 yılında ABD ambargosunun etkisiyle % 75 artmış, 1990-1994 yılları arasında PKK terörünün etkisiyle yıllık ortalama % 15 büyüme göstermiştir (Uçar, 2003: 8).

Türkiye'deki savunma harcamaları yıllar itibariyle incelendiğinde, cumhuriyetin ilk yıllarında savunmanın devlet bütçesinden aldığı pay oldukça yüksektir. Kurtuluş Savaşı'nın yeni bitmiş ve devletin yeni kurulmuş olması, Lozan Antlaşması ile Musul, Boğazlar ve Batı Trakya gibi ihtilafli konuların çözüme kavuşturulamaması, Türkiye'nin tarihten gelen ve hala güncelliğini koruyan jeostratejik ve jeopolitik konumu, komşuları ile olan ilişkileri ve ülke içinde milli bütünlüğü bozucu olayların gelişimi savunma bütçesinin yüksek tutulmasının en önemli nedenleri arasındadır. Örneğin 1924'de savunma harcamaları 48 milyon TL olarak gerçekleşmiş ve bütçeden %36'lık bir pay almıştır.

1929 yılındaki dünya ekonomik buhranı, tüm dünyayı etkilediği gibi ülkemizin ekonomisini de etkilemiş ve savunma harcamalarında belli bir azalma gözlenmiştir. 1929'da, savunma harcamaları 78,5 milyon TL olarak gerçekleşmiş, ancak bütçeden aldığı pay %30,8'e düşmüştür. 1934'e kadar, harcamalar miktar olarak artmakla birlikte, bütçeden aldığı pay azalmaya devam etmiştir. 1935-1944

yılları arasında, İkinci Dünya Savaşı'nın etkileri görülmektedir. Türkiye, savaşa girmese de tüm ekonomik ve toplumsal kaynakların ülke savunmasına seferber edilmesi savunma harcamalarını artırmıştır.

1945-1954 dönemi, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği, NATO İttifakına katılım ve askeri yardımların başladığı yılları kapsamaktadır. Bu yıllarda savunma harcamalarının bütçe içindeki payında düşme eğilimi görülmüştür. Daha sonraki dönemlerde de, ABD ve NATO yardımları devam etmiştir. Askeri yardımlar, 1974 yılına kadar istikrarlı bir şekilde devam etmiş, ancak Kıbrıs Barış Harekati' ndan sonra önemli bir azalma yaşanmış ve 1974-1975 yıllarında Türkiye silah ambargosu ile karşı karşıya kalmıştır. Buna rağmen, savunma harcamalarının bütçe içindeki azalma eğilimi, 1974-1975 yılları hariç azalmaya devam etmiştir. 1985 yılında, 3238 sayılı kanunun uygulanmasıyla birlikte, Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) gelirleri ve Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF) ile savunma harcamalarına bütçe dışından kaynak tahsis edilmiştir. Burada bütçe açısından bir değerlendirme yapıldığında, savunma harcamalarındaki azalma günümüze kadar belirli oranda devam etmiştir. Ancak, bütçe dışı (SSDF ve TSKGV gelirleri) kaynaklarla birlikte bakıldığında, özellikle 1980'lerin ikinci yarısından itibaren savunma harcamalarında bir artış eğilimi söz konusudur (Sezgin, 2000: 476-484.).

Türkiye'de özellikle 1980'li yılların savunma harcamaları son derece önemlidir. Çünkü 1980'lerin başında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Modernizasyonu Programı yürürlüğe girmiştir. Bu programın temel amacı, silah donanımını yenilemek ve bunu da ulusal silah sanayini kurarak gerçekleştirmektir. Bu program ile silahlanmaya 1985-1995 dönemi için yılda ortalama 1 milyar \$, 1996-2025 dönemi için yılda ortalama 5 milyar \$ kaynak ayrılması öngörülmüş, iktisadi krizin derinleşmesi ile bu tutar 2000-2010 dönemi için yılda ortalama 2 milyar \$ olarak değiştirilmiştir. Modernizasyon Programı'nın finansmanının önemli bir kısmı ise bütçe dışından, Savunma Sanayii Destekleme Fonundan karşılanmaktadır (Şenesen, 2002: 13).

Bölgesel anlamda bakıldığında ise 1980 sonrası dönemde Güneydoğu bölgesinde asker sayısındaki artış, bu bölgede uygulamaya konulan korucu uygulaması, bölgenin gelir düzeyi ve harcama kapasitesini artırmıştır. Toplam talepte meydana gelen bu artış bölgedeki gelir düzeyini artırmıştır. Böylece bölgedeki kişi başına düşen gelir ile diğer bölgeler arasındaki gelir farkı azalmıştır. Türk ordusunun bölgede bulunması bölgeye eğitim ve sağlık alanında da pozitif dışsallıklar sağlamıştır. Yine bölgede Türk ordusunun uzun süre konuşlanması altyapı yatırımlarını hızlandırmış ve bu altyapı hizmetleri sivil amaçlarla da kullanılmaya başlanmıştır. Güneydoğu'da PKK ile Türk ordusunun bu dönemde çatışmalara girmesi ordunun daha dinamik hale gelmesini sağlamıştır. Bu durum Yunanistan tarafından Türk ordusu ile rekabet edilebilirlik özelliğini yitirme olarak algılanmış ve önce Türkiye'ye karşı yeni ittifaklar arama ve daha sonra Türkiye ile çatışma yerine ortak hareket etme yollarını aramaya itmiştir. Yunanistan'ın Türkiye'nin AB üyeliği konusunda olumlu bakış açısı bu dönemin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Yine bu dönemde savunma sanayiinde büyük atılımlar yapılmış bu yeni yatırımlar istihdamı artırıcı etkide bulunmuştur. Ayrıca savunma sanayi genellikle daha yüksek teknolojiler kullanmaktadır. Kullanılan yüksek teknolojiler ekonominin diğer kesimlerine de pozitif dışsallıklar sağlamaktadır. Bu yönüyle gelişen savunma sanayii Türkiye'nin teknolojik gelişmesine de yardım etmiştir (Sezgin, 2003: 2).

1990'lı yıllara gelindiğinde ise, askeri harcamalara önemli derecede kaynak ayrılmış, askeri kapasiteyi en azından caydırıcı düzeyde tutmaya çalışılmıştır. Türkiye' nin dünyanın en çok güvenlik tüketen coğrafyasında (Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu'nun kesiştiği bir coğrafyada) yer alması nedeniyle, askeri harcamalarını belli bir düzeyde tutması bir zorunluluk teşkil ettiği görülmektedir. Zira Türkiye, dış politikasında askeri güç unsurunu kullanmadan çözemeyeceği sorunlara sahiptir (Koçer, 2002: 151).

Yine soğuk savaşın sona erdiği 1990'lı yıllarda, genellikle NATO ülkelerinin savunma harcamalarında düşmeler gözlenirken, ülkemizde aynı eğilim söz konusu olmamıştır. Bunun temel sebepleri arasında Yunanistan ile olan siyasi anlaşmazlıklar, TSK'nin modernizasyon programı ve iç güvenlik hareketleri

sayılabilir. Örneğin, İngiltere’de savunma harcamalarının GSYİH içindeki payı, 1998’de %2,6 iken, 2002’de %2,4 olmuştur. Bu oranlar, aynı yıllar için, İtalya’da sırasıyla %2 ve %1,9 olarak, Türkiye’de %4,4 ve %5 şeklinde gerçekleşmiştir. Diğer NATO ülkeleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye’nin savunma harcamalarının GSYİH içindeki payının, oldukça yüksektir (Türk, 2007: 23)

NATO üyesi ülkeleri arasında; Türkiye, savunma alanında en yüksek harcama yapan ülkelerden biri olmuştur. 1998’de NATO üyesi ülkeler arasında savunma harcamalarının GSMH’den aldığı pay, ortalama %2,1 iken; Türkiye’de bu oran, %3,3’e ulaşmıştır (Sezgin ve Yıldırım, 2002: 121–122).

1999’da savunma harcamalarının GSMH’ ye oranı, %3,6 iken; 2000 ve 2001 yıllarında sırasıyla %3,5 ve %3,6 olarak gerçekleşmiş ve 2002 yılında ise az bir pay azalmayla %3,4 seviyesinde olmuştur. 2003 yılında da düşüş devam etmiş ve %3 olarak gerçekleşmiştir (Özbaran, 2004:129).

Bir devletin askeri harcamalarındaki artışın, iki temel nedeni olduğu söylenebilir. İlki, askeri harcamaları sürekli artan bir devletin, önemli bir tehdit algılamasına sahip olduğu düşünülebilir. Bu artış; komşu devletlerden, içinde bulunulan bölgeden ya da uluslararası ortamdan kaynaklanabilir. İkinci neden olarak da, devlet yöneticilerinin sahip olduğu dış politika anlayışının silahlanmayı ön planda tutan bir nitelik gösteriyor olmasıdır. Türkiye için ilk durum daha geçerli bir neden olarak görünmektedir. Komşu devletlerin kendisine karşı politikaları, bölgesel ve uluslar arası krizler, Türkiye’nin askeri harcamaları konusunda belirleyici olmaktadır (Koçer, 2002:125).

Tablo 2 ve Tablo 3’de Türkiye’deki illerin askeri ve sivil savunma harcamalarının hem toplam savunma harcamaları hem de kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki oranları bakımından önem dereceleri incelenmiştir.

Tablo 2: Sivil Savunma ve Askeri Savunma Harcamalarının Kişi Başına Gayri Safi Yurtiçi Hasıla İçerisindeki Oranları

İller	Önem Sıralaması							
	2004		2005		2006		2007	
	Ash/ GSYH	Ssh/ GSYH	Ash/ GSYH	Ssh/ GSYH	Ash/ GSYH	Ssh/ GSYH	Ash/ GSYH	Ssh/ GSYH
Ankara	5	6	5		5	9	4	
Balıkesir	9							
Bitlis				8				
Bursa		10						
Diyarbakır	3	4	3	4	3	2	3	3
Erzurum	4	1	4	1	4	1	5	2
Eskişehir					10		10	
Hakkari	7	9	7	9	7	10	7	
İstanbul	2	5	1	6	1	5	1	4
İzmir	1	3	2	2	2	3	2	1
Kars	8							
Kayseri	10		8		8		8	
Kocaeli			9		9		9	
Konya		8		10		8		
Malatya			10					
Muş				7				
Sakarya						7		5
Samsun		7		5		6		7
Tekirdağ	6		6		6		6	
Van		2		3		4		6

Kaynak: www.muhasibat.gov.tr (25.02.2011) ve Yıldırım&Öcal'ın 2007 yılı hesaplamalarından temin edilen verilerle tarafımızca hazırlanmıştır.

Tablo 2’de gösterilen Ash/ GSYH, askeri savunma harcamalarının kişi başına gayrisafi yurtiçi hasılaya oranını; Ssh/Gsyh, sivil savunma harcamalarının kişi başına gayrisafi yurtiçi hasılaya oranını verir. İl bazında kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla verileri 2007 yılına kadar olduğundan dolayı çalışmamızda dört yıllık süreç ele alınmıştır. Ash/ GSYH, Ssh/ GSYH oranlarına bakılarak incelenen 67 il’den en fazla payı alan ilk 10 şehir belirlenmiştir. Bunlara 1’den 10’a kadar değer verilerek önem derecesi gösterilmiştir.

Ash/ GSYH oranına baktığımızda ilk sırada son 3 yıldır İstanbul en büyük paya sahiptir. İzmir ve Diyarbakır ise İstanbul’dan sonra en büyük paylara sahip illerdir. Ssh/Gsyh oranında en büyük paya sahip ilimiz ilk üç yıl Erzurum iken 2007 yılında İzmir olmuştur.

Tablo 3’de, 2004-2008 yılları arasında askeri ve sivil savunma harcamalarının toplam savunma harcamaları içindeki büyüklüğü gösterilmiştir. Ash/Tsh, askeri savunma harcamalarının toplam savunma harcamaları içindeki payını; Ssh/Tsh , sivil savunma harcamalarının toplam savunma harcamaları içerisindeki payını ifade eder. 81 il’den en fazla paya sahip ilk 10 il 1’den 10’a kadar verilen rakamlarla önem derecesine göre sıralanmıştır.

Sivil savunma harcamalarının toplam savunma harcamaları içindeki büyüklüğünü gösteren oranda 2006-2007-2008 yıllarında ilk sırada Kilis yer almıştır. Askeri savunma harcamalarının toplam savunma harcamaları içindeki payını gösteren oranda 2004 ve 2005 yıllarında ilk sırada yer alan il Sakarya, 2006 yılı için Ankara, 2007 yılı için Zonguldak, 2008 yılı için Niğde olmuştur.

Tablo 3: Sivil Savunma ve Askeri Savunma Harcamalarının Toplam Savunma Harcamaları İçerisindeki Oranları

İller	Önem Sıralaması									
	2004		2005		2006		2007		2008	
	Ash/ Tsh	Ssh/ Tsh	Ash/ Tsh	Ssh/ Tsh	Ash/ Tsh	Ssh/ Tsh	Ash/ Tsh	Ssh/ Tsh	Ash/ Tsh	Ssh/ Tsh
Adana	5								8	
Adıyaman		7		10		10		7		10
Afyon	8		3		4		4		4	
Ankara	2		2		1		3		7	
Balıkesir	7		5		9		5			
Bingöl	9						7			
Erzurum					10					
Gümüşhane		5		1		2		3		7
Hakkâri							8		5	
İstanbul			8		7					
K. Maraş	10									
Kırşehir		6		7	8	5		6		9
Kocaeli							6			
Niğde	4		9						1	
Rize		1		6		6		9		2
Sakarya	1		1		2		2		3	
Samsun				9						
Siirt							10		9	
Uşak		9		8		7		10		8
Zonguldak	3		6		3		1		2	
Aksaray		10				9		8		3
Karaman		8		2		8		2		4
Kırıkkale			4							
Şırnak					6		9		10	
İğdır			10						6	
Yalova	6		7		5					
Karabük		4		5		3		4		5
Kilis		3		3		1		1		1
Düzce		2		4		4		5		6

Kaynak: www.muhasibat.gov.tr (25.02.2011)' den temin edilen veriler ile tarafımızca hazırlanmıştır.

7. DÜNYA'DA SAVUNMA HARCAMALARINA İLİŞKİN YAPILAN AMPİRİK ÇALIŞMALAR

Savunma harcamalarının çeşitli kanallarla ekonomik büyümeye katkıda bulunduğunu iddia eden çok sayıda çalışmanın var olduğu görülmektedir. Konunun sürekli güncel kalması bunun nedeni olarak görebiliriz. 1980'lerin sonundan 1995'e kadar olan dönem itibariyle savunma harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran yaklaşık 29 ampirik çalışma bulunmaktadır. Bunların bazıları savunma harcamalarının büyüme üzerinde bir etkisinin bulunmadığı, bazıları pozitif bir etkinin olduğunu, bazıları ise, bu etkinin negatif olduğu sonucuna varmışlardır. Mesela, Benoit'in bu konudaki çalışması çoğu araştırma için güçlü bir teşvik sağlamıştır. Benoit oluşturduğu teorik modelinde savunma harcamalarının büyüme üzerinde negatif etkisinin olduğunu ileri sürmüştür. Ancak Benoit'in 1950-1965 dönemi için 44 az gelişmiş ülke bazında yaptığı tahminler sonucunda, yüksek savunma bütçeli ülkelerin genellikle en hızlı büyüme oranına, en düşük savunma bütçesine sahip ülkelerin ise, en düşük büyüme oranına sahip olduklarını göstermiştir (Ram, 1995: 254).

Benoit, gelişmekte olan ülkelerde savunma harcamalarının fırsat maliyetini hesaplarken, bunları optimum ikameleri ile değil, olması muhtemel ikameleri ile kıyaslamak gerektiğini, çünkü bu ülkelerde harcamaların, gelecekte üretimi artıracak yatırımlar yerine, tüketime yönelmekte olduğunu söylemiştir. Bunun yanında, savunma harcamalarının makro düzeyde, bazı önemli büyüme etkilerinin olduğunu ifade etmiştir. Savunma harcamalarının, Keynesci yaklaşıma uygun olarak, ülkelerin kullanılmayan beşeri ve doğal kaynaklarının kullanılmasını sağladığını ve toplam iç talebi harekete geçirdiğini öne sürmüştür. Benoit'e göre, ileri teknoloji ve kaliteli işgücü gerektiren ve ulusal kaynakları harekete geçiren bir savunma sanayii, üretim yapısında ve dolayısıyla topyekun sanayide çağdaş teknolojinin yaygın olarak kullanılmasını hızlandıracaktır.

Ayrıca, savunma amaçlı yapılan programların, belli bir seviyede ülkedeki güvenlik algısını güçlendirdiğini ve ekonomik ilerlemeye zemin hazırladığını,

savunma mülahazalarıyla yapılan yol, hava alanı, liman ve haberleşme ağları gibi altyapı yatırımlarının daha sonraki dönemlerde sivil amaçlı olarak da kullanılabileceğini, askeri personele sağlanan beslenme, giyinme, barınma ve tıbbi hizmet olanaklarının gelişmekte olan ülkeler için ilave bir hizmet desteği sağladığını söylemiştir. Bunların yanında, silahlı kuvvetlerin doğal afetlerde önemli roller üstlendiğini, haberleşme, elektrik-elektronik ve topografik alanlarda yapmış olduğu Ar-ge çalışmalarıyla ülkenin bilimsel birikimine önemli katkılarda bulunduğunu ifade etmiştir. Benoit'e benzer şekilde, Kennedy (1975), savunma sanayiinin ulusal güvenliği artırması sonucunda özel sektör yatırımlarının teşvik edileceğini ve ekonomiye doğrudan bir katkı sağlanacağını ileri sürmektedir. Savunma harcamalarının, ekonomik gelişme üzerindeki etkisini göstermek için Benoit'in yöntemini kullanarak araştırma yapan Whynes, savunma harcamalarındaki artışla kişi başına düşen gelirdeki artış arasında olumlu bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ayres'de 1983 yılında yaptığı çalışmasında, savunma sanayiindeki temel sektörlerin diğer sektörler ile sıkı ilişkide bulunmasının, bir başka deyişle yaratacağı güçlü geriye bağ etkilerinin, sanayi ürünlerinin çeşitlenmesini sağlayacağını, sanayinin ve ekonominin büyümesine katkıda bulunarak, ekonomik kalkınmayı hızlandıracağını öne sürmüştür (Türk, 2007: 10-11).

Savunma harcamalarının, ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını ileri süren araştırmacılar da mevcuttur. Huang ve Mintz savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin önemsiz olduğunu öne sürmüşlerdir. Bununla birlikte, savunma harcamaları bileşenlerinden, sadece tedarik ve personel yatırımlarının bir mali politika aracı olarak görülebileceğini ifade etmişlerdir (Gerace, 2002: 1-11).

Bazı çalışmalar ise, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin kısa ve uzun dönemde değişebileceğini belirtmektedirler. Bu çalışmalardan birini yapan Bobin'e göre, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi, kısa

dönemde sıfır hatta negatif olabilirken, uzun dönemde pozitif olabilmektedir (Looney, 1994: 22).

Konu üzerindeki çalışmaların önemli bir kısmı da savunma harcamaları ile ekonomik gelişme arasındaki etkileşimi belirli kriterlere dayandırarak açıklamışlardır. Bu kriterler arasında, tasarruf ve yatırım seviyesi, döviz kazanımı, ithalat esnekliği, yatırımın verimliliği, üretim yeteneği ve gelişmişlik düzeyi sayılabilir. Frederiksen ve Looney, ülkeleri tasarruf ve yatırım seviyeleri bazında gruplamışlar ve tasarruf ve yatırım düzeyi yüksek olan ülkelerde askeri harcamaların, ekonomik büyüme üzerine olumlu, diğer ülkelerde ise olumsuz etkisi olduğunu belirtmişlerdir. 1983 yılındaki bir başka çalışmalarında ise, ülkeleri döviz kazanımları, ithalat esnekliği ve yatırım verimliliği bazında gruplamışlar ve bu faktörler bakımından sıkıntısı olmayan ülkelerde, savunma sektörünün ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu, diğer ülkelerde ise olumsuz, fakat önemsiz bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Daha sonra, 1989 yılında Looney tarafından yapılan çalışmada ülkeler, üretici ve üretici olmayan (ithalatçı) ülkeler olarak ikiye ayrılmış ve üretici ülkelerde, askeri harcamaların ekonomi üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucuna varılmıştır.

Landau (1983), askeri harcamaların az gelişmiş ekonomiler üzerinde, kaynak kullanımı, güvenlik ve siyasi etkinlik olmak üzere üç farklı etkisinin olduğunu varsaymıştır. Düşük düzeydeki askeri harcamaların, güvenlik ve siyasi etkinlik faktörlerini harekete geçirerek ekonomi üzerinde olumlu etki oluşturduğunu, yüksek düzeyli askeri harcamaların ise, kaynak kullanımı faktörü nedeniyle, ekonomi üzerinde olumsuz etkilere neden olduğunu belirtmiştir. Landau tarafından varılan sonuç, genellikle üçüncü dünya ülkelerinde yaşanan ve kaynakların verimsiz kullanılmasının muhtemel bir sonucudur. Etkin kaynak kullanımının gerçekleşmesi durumunda, bu olumsuz etkinin de ortadan kalkması muhtemeldir. Landau' nun çalışmasını diğerlerinden ayıran en önemli özellik, askeri harcamaların algılanmasına yöneliktir. Daha önceki çalışmalarda, askeri harcamalar, bireylerin refahına doğrudan katkıda bulunan yatırım, eğitim ve sağlık gibi kamu harcamalarını ikame eden harcamalar olarak değerlendirilmiştir. Landau ise, askeri harcamaların beraberinde

getirdiği güvenlik duygusunu bir fayda olarak görmüş ve güvenlik duygusunun olmadığı durumlarda yaşanan ekonomik çöküntüye örnek olarak da Lübnan'ı vermiştir (Türk, 2007: 11-12).

8. KONUYA İLİŞKİN TÜRKİYE ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

Tüm dünya ülkelerinde, konunun güncel olmasından dolayı savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin araştırıldığı ve bunun sonucunda farklı sonuçlarla karşılaşıldığı görülmektedir. Sonuçların birbirinden farklı olması ise konu üzerinde net bir fikir birliğine varılamadığını göstermektedir.

Cappelen, Petter ve Bjerkholt; 1960-1980 dönemini kapsayan çalışmalarında, askeri harcamalar ile büyüme, üretim ve yatırım arasındaki ilişkiyi incelediklerinde, bunlar arasında kesin bir ilişki bulmuşlardır. Çalışmadan çıkan sonuca göre; askeri harcamaların imalat sanayinin üretim artışına olumlu, yatırımlara ise olumsuz etkisi vardır. Bu nedenle, artan askeri harcamaların özellikle gelişmiş ülkelerde büyümeyi geciktirdiği sonucuna varmışlardır. Ancak onlara göre bu sonuç; İtalya, İspanya, Yunanistan ve Türkiye için geçerli değildir. Cappelen ve diğerlerine göre, söz konusu ülkelerde artan askeri harcamalar ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir (Cappelen, Petter ve Bjerkholt, 1984:367-372).

Faini, Annez ve Taylor (1984), 1952-1970 yılları arasındaki dönemde Türkiye'nin de dahil olduğu 69 ülke için talep yanlı geleneksel model çerçevesinde yaptıkları analizde, savunma yükünde %10 'luk bir artışın, yıllık büyümede %0,13'lük bir azalışa yol açtığı ve savunma harcamalarının genel olarak büyümeye etkisinin negatif olduğu sonucuna varmışlardır (Faini, Annez ve Taylor, 1984: 487-498).

Joerding (1986), 1962-1977 yılları arasındaki dönemde Türkiye'nin de içinde bulunduğu 57 az gelişmiş ülke için savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizi ile incelemiştir. Bulguları, nedenselliğın büyümeden savunmaya doğru çalıştığını göstermiştir. Yani ekonomik

büyüme, savunma harcamalarının Granger nedeni olarak gözükmüş olup; savunma harcamaları ekonomik büyümenin Granger nedeni değildir sonucuna ulaşılmıştır (Joerding, 1986: 35-40).

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif veya negatif bir ilişki olduğunu ortaya koyan çalışmaların yanında literatürde iki değişken arasında herhangi bir anlamlı bir ilişki olmadığını savunan çalışmalarda mevcuttur. 1960-1970 ve 1970-1977 dönemi 58 az gelişmiş ülkede ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi inceleyen Biswas ve Ram (1986), savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olmadığını sonucuna varmıştır (Biswas ve Ram, 1986: 362-364).

1991 yılında Ergin'in, yapmış olduğu ve 1975-1990 dönemini ele aldığı incelemesinde ise savunma harcamalarının büyümeye etkisinin pozitif olduğu sonucuna varılmıştır (Türk, 2007: 13-14).

LaCivita ve Frederiksen (1991), 1952-1982 dönemi için Türkiye'nin de içinde yer aldığı 21 ülke için Granger nedensellik analizi yapmışlar ve modeldeki ülkelerin çoğu ve birleştirilmiş örneklem için büyüme ve savunma harcamaları arasında bir geribildirim(feedback) ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Bu geribildirim ilişkisi, ne ekonomik büyümenin ne de savunmanın dışsal olarak düşünülemediğini gösterir. Ancak Türkiye için herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır (LaCivita ve Frederiksen, 1991:117-125).

Başka diğer bir grup çalışma ise savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin inceledikleri örneklem için genelleştirilemeyeceğini ifade etmiştir. Chowdhury (1991), 55 gelişmekte olan ülke için ekonomik büyüme savunma harcamaları arasındaki nedensel ilişkiyi incelemiştir. 15 ülkede savunma harcamalarından ekonomik büyümeye tek yönlü bir nedensellik, 7 ülkede ekonomik büyümeden savunma harcamalarına tek yönlü nedensellik, üç ülkede iki yönlü nedensellik ve 30 ülkede herhangi bir nedensel ilişki olmadığı sonucunu bulmuştur.

Dolayısıyla, bu ilişki ülkeler arasında genelleştirilemez sonucuna varmıştır (Chowdhury, 1991: 89-92).

Kusi de 1994 yılında yaptığı çalışmasında, 77 gelişmekte olan ülkede ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasındaki (Granger) nedensellik ilişkisini incelemiş ve ülkeler arasında böyle bir ilişkinin genelleştirilemediği sonucuna varmıştır (Kusi, 1994: 152-159).

Özmucur (1995), ülkemizde 1981-1991 arasındaki yılları kapsayan dönemde savunma harcamalarının Türkiye'deki ekonomik etkilerini incelemiştir. Özmucur' a göre, savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatif yönlüdür (Özmucur, 1995: 1-2).

Çelik'in (1995) 1980-1995 dönemini kapsayan, basit regresyon analiziyle incelediği çalışmasında, savunma harcamalarından büyümeye doğru güçlü pozitif, işsizliğe doğru negatif, yatırım ve enflasyona doğru ise anlamlı olmayan bir ilişki bulmuştur. Karaçay (1995)'in 1971-1989 yılları arasındaki dönemi ele aldığı çalışmasında bulduğu sonuca göre, savunma harcamalarının büyümeye doğru etkisinin pozitif ancak anlamlı olmadığını tespit etmiştir (Uçar, 2003: 37-38).

Mintz ve Stevenson (1995), Türkiye'nin de içinde bulunduğu 103 ülke boylamsal verisiyle Feder-Ram tipi büyüme modeli çerçevesinde yaptıkları çalışmalarında savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında güçlü, anlamlı kısa dönemli bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Askeri olmayan harcamaların birçok ülkede büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olmasına rağmen, askeri harcamaların büyüme üzerine etkisinin büyük ölçüde anlamsız olduğunu görmüşlerdir. Bu yüzden hükümetler ekonomik amaçlarla askeri programlarını genişletmeye teşvik edilmemelidir. Savunma harcamaları örneklerin sadece % 10 'un da anlamlı bir pozitif etkiye sahiptir (Mintz ve Stevenson, 1995: 283, 298-230).

Özmucur (1996), 1981-1991 yılları arasındaki dönem de (Türkiye, Yunanistan, Suriye, Irak, İran, Sovyetler Birliği, Bulgaristan) yedi ülke için panel verileri kullanarak savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, iki değişken arasında negatif bir ilişki bulmuştur. Büyüme oranı ve savunma harcamaları arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır (Özmucur, 1996: 9).

Erdem'in çalışmasında; Türkiye'de askeri harcamaların GSMH' dan aldığı payın, yatırımları kısıtığını ve ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilediğini, sonuç olarak da ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır (Erdem, 1997: 4).

Sezgin (1997), 1950-1993 döneminde Türkiye' de savunma harcamaları ile ekonomik büyümeyi Feder Tipi (arz yanlı) bir model kullanarak araştırmıştır. Savunma harcamalarının Türkiye ekonomisine zarar verici değil, aksine ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmıştır. Savunma harcamalarından ekonominin geri kalanına dışsallıklar negatifken, askeri büyüklük ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur (Sezgin, 1997:396-407).

Kollias (1997), 1954-1993 dönemi için Türkiye'de ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasındaki nedenselliği araştırmıştır. Türk savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik sıralaması VAR analizi temelinde Wald tipi Granger nedensellik testleri ile ampirik olarak incelenmiştir. Analiz sonuçları, herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermektedir (Kollias, 1997: 193-194).

Dunne, Nikolaiodu ve Voguas (2001), 1960-1996 döneminde Türkiye'de ve Yunanistan' da savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştırdıkları çalışmalarında, Granger nedensellik testine ek olarak VAR modeli kullanmışlardır. Standart Granger nedensellik testleri, Yunanistan için değişen askeri yükün büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu öne sürmektedir;

fakat çıktı ve askeri yük arasındaki eş-bütünleşme hesaba katıldığında bu durum sürdürülemez görünmektedir. Anlamlı Granger nedenselliğinin tek kanıtı, Türkiye’de askeri yük ile büyüme arasında eş-bütünleşik bir ilişki yokken, askeri yükten büyümeye anlamlı, negatif bir Granger nedensellik bağı bulunmuştur. İki ülkenin hiçbiri için askeri yükte büyümenin öncü değişim olduğuna dair bir bulgu yoktur (Dunne, Nikolaiodu ve Voguas, 2001: 5-23).

Sezgin (2001), Türkiye’de 1956-1994 yılları arasındaki dönemde savunma harcamaları-ekonomik büyüme ilişkisini, eşanlı model yöntemlerini (2SLS, 3SLS) kullanan Değer tipi talep ve arz yönlü model ile analiz etmiştir. Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Türkiye’de ekonomik büyüme savunma harcamaları ile uyarılır; fakat savunma harcamalarının tasarruf üzerinde önemli bir etkisi yoktur. Savunma harcamalarının Değer tipi dolaylı etkisi, Türkiye için anlamsız görünmektedir. Ayrıca, savunma harcamaları ve dış ticaret dengesi arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Bu Türkiye’nin, ABD’nin ve NATO’nun askeri yardımlarından faydalanması ile açıklanabilir (Sezgin, 2001: 84).

Yıldırım ve Sezgin’in (2002) Türkiye’de 1924-1996 yılları arasında savunma, eğitim ve sağlık harcamalarına yönelik yaptıkları kapsamlı ampirik çalışmalarında, savunma harcamaları ile eğitim harcamaları arasında pozitif, sağlık harcamaları ile negatif yönde bir ilişki olduğunu belirtmektedirler (Yıldırım ve Sezgin, 2002: 569-580).

Candar’ın 2003 yılında yaptığı çalışması şu sonuçlara yer vermektedir: 1950-2001 yılları arasında Türkiye’de savunma harcamaları artış eğiliminde olmuştur. Ancak; savunma harcamalarının büyümeye olumsuz etkide bulunduğunu iddia edenlerin aksine bu artışın, Türkiye’nin ekonomik büyümesine olumsuz bir etkisi olmamıştır. Bu düşüncenin tam tersi olarak, savunma harcamalarının analiz edilen zaman süresince ekonomik büyümeyi iyileştirdiği sonucu bulunmuştur (Candar, 2003: 25-26, 43).

Galvin (2003), Türkiye'nin de içinde bulunduğu 64 gelişmekte olan ülke için savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eş anlı denklem yöntemlerini (2SLS, 3SLS) kullanan bir talep ve arz yanlı model ile analiz etmiştir. Yapılan analiz sonuçları, savunma harcamalarının hem ekonomik büyüme hem de tasarruf-gelir oranı üzerinde negatif etkisinin olduğunu öne sürer. Etki, orta gelirli ülkeler için daha büyük görünmektedir (Galvin, 2003: 51-59).

Halıcıoğlu (2004), 1950-2002 dönemi için Türkiye'de ekonomik büyüme düzeyi ile savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi yeni makro ekonomi teorisi ve çok değişkenli eş-bütünleşme yöntemini kullanarak incelemiştir. Yapılan araştırma sonucunda toplam savunma harcamaları ile toplam çıktı arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki bulmuştur (Halıcıoğlu, 2004: 193-201).

Karagöl ve Palaz'ın (2004), 1955-2000 dönemi için Türkiye'de savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarının ana sonucu, GSYİH ve savunma harcamaları arasında uzun dönemli bir dengenin olduğudur. Kısa dönem nedensellik testi ise, savunma harcamalarının Türkiye'deki çıktının (output) nedeni olduğunu gösterir. Değişkenler arasında savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik vardır. Çalışma da Granger nedenselliğine başvurarak, savunma harcamalarından GSYİH'ye tek yönlü negatif bir nedensel ilişki bulunmuştur. Savunma harcamaları ile çıktı ilişkisinde bulunan nedenselliğin varlığı, savunma harcamaları üzerinde kaynakların yanlış tahsis edilmesi veya israf edilmesi yüzünden olabilir (Karagöl ve Palaz, 2004: 297).

Dritsakis (2004), 1960-2001 döneminde Türkiye'de ve Yunanistan'da savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen eş-bütünleşme testi ve Granger nedensellik analizi ile silahlanma yarışını ise VAR modeliyle incelemiştir. Çalışmada savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında eş-bütünleşik bir ilişki olmadığı kanıtlanırken, Granger nedensellik sonuçları her ülke için ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisini (ekonomik büyümeden savunma harcamalarına) gösterir.

Ayrıca, iki ülkenin savunma harcamaları arasında iki yönlü bir nedensellik ilişkisini gösterir. Her iki ülke için ekonomik büyüme ve savunma harcamaları ile iki ülkenin savunma harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişki bulunamamıştır (Dritsakis, 2004: 249-262).

Yıldırım, Sezgin ve Öcal (2005), dinamik panel veri analizini kullanarak 1989-1999 dönemi için ekonomik büyüme-savunma harcamaları ilişkisini analiz etmişlerdir. Ampirik analiz sonuçları; savunma harcamalarının Orta Doğu Ülkeleri'nde ve Türkiye'de bütün olarak ekonomik büyümeyi arttırdığını göstermektedir (Yıldırım, Sezgin ve Öcal, 2005: 294).

Kalyoncu ve Yücel' in (2006), 1956-2003 yılları arasındaki dönemde Türkiye ve Yunanistan'ın savunma harcamaları ile GSYİH arasındaki ilişkiyi Engle-Granger eş-bütünleşme yöntemi ve Granger nedensellik analizi ile inceledikleri çalışmalarında, Türkiye için ekonomik büyümeden savunma harcamalarına tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Diğer yandan diğer değişkenler arasında nedensellik bulunamamıştır (Kalyoncu ve Yücel, 2006: 336-341).

Yakovlev (2007), 1965-2000 döneminde Türkiye'yi de dahil ettiği 28 ülke için savunma harcamaları, silah ticaretinin büyüme etkileri ve etkileşimlerini Solow ve Barro büyüme modelleri ile incelemiştir. Daha yüksek savunma harcamaları ve net silah ihracatının, ayrı ayrı daha düşük ekonomik büyümeye neden olduğu; fakat bir ülke net silah ihracatçısı olduğu zaman daha yüksek savunma harcamasının büyümeye daha az zarar verdiği bulunmuştur (Yakovlev, 2007: 317).

Lee ve Chen (2007), 1988-2003 yılları arasındaki dönemde Türkiye'nin de içinde bulunduğu 89 ülke için panel eş-bütünleşme yöntemini kullanarak savunma harcamaları ile GSYİH arasındaki kısa ve uzun dönem nedensellik ilişkilerini incelemiştir. Ampirik bulgular, GSYİH ve savunma harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu hipotezini doğrular. Uzun dönemli panel regresyon parametre sonuçları, GSYİH ve savunma harcamaları arasındaki çift yönlü pozitif bir ilişkinin sadece OECD ülkelerinde bulunduğunu; savunma harcamalarından GSYİH'

ye negatif tek yönlü bir ilişkinin OECD üyesi olmayan ülkelerde hüküm sürdüğünü göstermektedir (Lee ve Chen, 2007: 265-280).

Özsoy, 2008 yılında yaptığı çalışmasında 6 değişkenli bir VAR modeli kullanmıştır. Savunma harcamalarının GSMH' ye oranı, devlet bütçesinin GSMH'ye oranı, toplam açığının GSMH'ye oranı, GSMH büyüme oranları, enflasyon oranları, devlet bütçe açığının GSMH'ye oranı arasındaki ilişkiyi 1933-2004 döneminde Türkiye için analiz etmiştir. Ayrıca etki tepki fonksiyonları ve Granger nedensellik analizi kullanılmıştır. Sonuçlar savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında kısa dönemli bir nedenselliği destekler nitelikte bulunmuştur. Savunma harcamaları ile bu çalışmaya dahil edilen diğer seriler arasında nedensel bir ilişki bulunamamıştır (Özsoy, 2008: 195-208).

3.BÖLÜM

ASKERİ VE SİVİL SAVUNMA HARCAMALARININ BÖLGESEL DAĞILIMININ ANALİZİ

1. VERİ SETİ VE REGRESYON TAHMİNİ

Çalışmada Türkiye’deki askeri ve sivil savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu ilişki, 2004-2007 yılları itibariyle 67 il verisi baz alınarak incelenmiştir. Bunun nedeni ise yakın zamanda il olan şehirlerimizin GSYH verilerinin olmamasıdır. Yaptığımız analizlerde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait liste aşağıda sunulmuştur. Bağımlı değişken kişi başına reel gayrisafi yurtiçi hasıla, bağımsız değişkenler reel askeri savunma harcamaları, reel sivil savunma harcamaları ve ekonomik gelişmişlik endeksi olarak belirlenmiştir. Bağımlı değişkene ait veri Yıldırım ve Öcal’ın hesaplamalarından, diğerleri ise DPT ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü’nden temin edilmiştir.

Tablo 4 : Bağımlı Değişkenin Tanımlanması

Anlam	Kısaltma	Kaynağı	Birimi	Yılı
Kişi Başına Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla	KBRGSYH	Yıldırım&Öcal	Oran	2004-2007

Tablo 5: Bağımsız Değişkenlerin Tanımlanması

Anlam	Kısaltma	Kaynağı	Birimi	Yılı
Ekonomik Gelişmişlik Endeksi	EKGE	DPT	Oran	2003
Reel Askeri Savunma Harcamaları	RASH	Muhasebat Genel Müdürlüğü	Oran	2004-2007
Reel Sivil Savunma Harcamaları	RSSH	Muhasebat Genel Müdürlüğü	Oran	2004-2007

2. ASKERİ VE SİVİL SAVUNMA HARCAMALARININ BÖLGESEL DAĞILIMI: MEKANSAL EKONOMETRİ YAKLAŞIMI

Çalışmada yer alan 67 ilin ilgili yıllarına ait verilerle mekansal etkileri dikkate alan mekansal analizden yararlanılmıştır. Ülkelerin ve bölgelerin birbirinden farklı koşullara sahip olduğunun kabul edilmesine karşılık bölgeler arasındaki karşılıklı etkileşimin ihmal edilmiş olması, özellikle mekansal ampirik analizlerde, yerleşim yerinin etkilerinin, analizlerde göz önünde bulundurulmaması söz konusu modellerden elde edilen tahminlerin sapmalı olmasına ve tutarsız sonuçlar elde edilmesine neden olabilmektedir.

Mekansal ekonometri, kesit ve panel verideki mevcut mekansal etkiyi içeren ekonometrik yöntemlerden oluşan ekonometrinin bir alt dalıdır. Mekansal analiz, veriden bilgiye ulaşma, analitik yöntemlerin (mekansal) coğrafi veriye uygulanmasıdır. Mekansal analizin üç bileşeni vardır; haritalama ve coğrafi gösterim, araştırmaya dayalı mekansal veri analizi ve mekansal modelleme. Mekansal modelleme, mekansal ekonometriyi gerektirmekte olup, mekansal regresyon analizi ile yapılmaktadır.

Mekansal bağımlılık, iller arasında, birbirleriyle olan bazı fonksiyonel ilişkilerin anlaşılmasına yardımcı olur. Mekansal analiz, bir dizi istatistiksel hesaplamalar yolu ile mekansal bağımlılığın olup olmadığını görmeyi sağlar. Bu istatistiklerden en önemlisi, scatterplot ya da scattermap şeklinde olan, kolay yorumlanabilen coğrafik şekilleri gösteren Moran I'dır. Gözlemler arasında mekansal korelasyonu tespit eden bir ölçüm yöntemi olan Moran I, mekansal kümelemenin olup olmadığını belirten genel göstergelerden biridir. Moran I, mekanda rastgele dağıtılmış olan boş hipotez değişkenini test etmek için kullanılır. Bölgesel Moran I istatistiği komşu bölgelerin ya da illerin birbirleriyle önemli ölçüde ve herhangi bir yönde ilişkilerinin olup olmadığını göstermektedir. Pozitif (negatif) ve anlamlı bir Moran I değeri pozitif (negatif) yönde bir mekansal otokorelasyonun olduğunu, illerin kişi başına gayri safi yurtiçi hasıllarının seviyesinin (yüksek ya da düşük),

komşu illerin kişi başına gayri safi yurtiçi hasıllarının seviyesi ile benzer olduğunu (yüksek ya da düşük) göstermektedir.

Moran I, modeldeki denklem hatalarını tespit etmede önemli bir güce sahip olsa da, alternatif bir modeller önerememektedir. Bu nedenden dolayı Lagrange Multiplier (LM) testi kullanılmaktadır. Bu çalışmada yapılan analizlerde iki Lagrange Multiplier testi (LM_λ ve LM_ρ) mekansal otokorelasyon olmadığını belirten boş hipoteze karşı sırasıyla, alternatif hipotez olarak öne sürülen mekansal hata ve mekansal gecikme modellerini tespit etmede kullanılmaktadır. Her iki testte (LM_λ ve LM_ρ), eğer sonuçlar anlamlı çıkar ise, büyük olan değer mekansal bağımlılıkta diğerine tercih edilmektedir. Bir ekonometrik modele, mekansal etkilerin dahil edilmesi Anselin tarafından geliştirilen mekansal gecikme (Spatial Lag Model) ve mekansal hata (Spatial Error Model) modelleri ile mümkün olmaktadır. Aşağıda bu iki model açıklanacaktır (Sağbaş ve Kaya, 2009: 28,38-39).

2.1. MEKANSAL GECİKME MODELİ

Mekansal gecikmenin dahil edildiği modelde, komşu bölgelerdeki/illerdeki askeri ve sivil savunma harcamalarının dağılımının bölgenin/ilin kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıllarının dağılımı üzerindeki dolaylı ya da dolaysız etkisi incelenmektedir, ve bu durumda denklemleri aşağıdaki gibi ifade etmek mümkündür:

$$KBRGSYH = \beta_0 + \beta_1 RASH + \beta_2 RSSH + \beta_3 EKGE + \rho Wgdp + \varepsilon \quad (1)$$

ε = Hata terimi (N x 1)

(N = Gözlem sayısı)

W = Mekansal ağırlık matrisi (N x N)

ρ = Mekansal gecikme modelinin katsayısı

$\rho > 0$ ise; pozitif mekansal korelasyon, $\rho < 0$ ise negatif mekansal korelasyon vardır. $\rho = 0$ olduğu durumda ise mekansal korelasyon yoktur.

$Wgdp$ = Mekansal gecikmeli kişi başına reel gayrisafi yurtiçi hasıla değeri (ağırlık matrisi)

Mekansal etkilerin analizinde 67 ilin birbiri ile komşuluk ilişkilerini içeren 67'e 67 boyutunda bir ağırlık matrisi kullanılmıştır. Ağırlık matrisi; illerin komşu olması durumunda 1 tersi durumda ise 0 değerini alan ağırlık matrisinin, satırlarının normalize edilmesiyle elde edilmiştir. Kişi başına reel gayrisafi yurtiçi hasıla oranının mekansal ağırlık matrisi (W) ile çarpılması sonucu elde edilen mekansal gecikmeli kişi başına reel gayrisafi yurtiçi hasıla matrisi sayesinde, bölgeler arasındaki karşılıklı etkileşim niceliksel olarak saptanabilmektedir.

Mekansal ağırlık matrisi çeşitli yollarla belirlenebilir. Mekansal ağırlıklandırma şekli olan coğrafi ağırlıklandırma; sınır komşuluğu ve mesafeye göre hesaplanan ağırlıklandırma çeşididir. Sınır komşuluğu; kale, fil ve vezir olmak üzere üç şekilde belirlenir. Kale ortak sınırları, fil ortak köşeleri, vezir ise sınır ve köşeleri temsil eder. Ağırlık matrisinde, i ve j gibi iki bölge/il komşu ise $W_{ij} = 1$ 'e; değil ise $W_{ij} = 0$ 'a eşit olacaktır. Uygulamada özellikle mekansal etkileşimin kapsamı için kuramsal bir temel yok ise, mekansal ağırlık matrisinin seçimine rastgele karar verilmektedir. Bu çalışmada kale sınır komşuluğu GeoDa istatistik programı ile hesaplanmıştır. Aynı zamanda regresyon analizleri de GeoDa ile tahmin edilmiştir (Sağbaş ve Kaya, 2009: 29-31).

2.2. MEKANSAL HATA MODELİ

Mekansal etkilerin kişi başına reel gayri safi yurtiçi hasılanın bölgesel dağılımı üzerindeki etkilerinin analiz edildiği bir diğer model olan mekansal hata modeli aşağıdaki gibidir:

$$KBRGSYH = \beta_0 + \beta_1RASH + \beta_2RSSH + \beta_3EKGE + \lambda W\varepsilon + v \quad (2)$$

$$\varepsilon = \lambda W\varepsilon + v$$

ε = Hata terimi (N x 1)

W = Mekansal ağırlık matrisi (N x N)

v = Beyaz gürültü hata katsayısı (white noise error compenent)

λ = Mekansal hata modelinin katsayısı

Hata terimleri pozitif korelasyon gösteriyorsa $\lambda > 0$, hata terimleri negatif korelasyon gösteriyorsa $\lambda < 0$, hata terimleri arasında korelasyon yoksa $\lambda = 0$ olur.

Yukarıdaki modelde iller arasındaki karşılıklı etkileşim ve dışsallıklar hata terimleri arasındaki ilişki neticesinde ortaya çıkan rassal şoklar yoluyla ölçülmektedir. Mekansal hata modeli, mekansal otokorelasyonun, modele dahil edilmeyen bazı veriler ile açıklanabileceğini kabul etmektedir. Mekansal hata modeline göre illerin kişi başına reel gayrisafi yurtiçi hasılasının dağılımı sadece o il'e ait özel şokların bir fonksiyonu değildir aynı zamanda karmaşık dışsallıkların da bir fonksiyonudur (Sağbaş ve Kaya, 2009: 31-33).

3. AMPİRİK SONUÇLAR

Kişi başına reel gayrisafi yurtiçi hasıla için en küçük kareler (OLS) yöntemi ile mekansal korelasyon modelleri olan mekansal gecikme (SAR) ve mekansal hata (SEM) değerleri hesaplanmıştır. 2004-2007 yılları arasına ilişkin 67 ile ait verilerle yapılan regresyon analizlerinden elde edilen bulgular tablolarda sunulmuştur.

Tablo 6: 2004 Yılı Regresyon Bulguları

MODEL 1: 2004 Yılı Kişi Başına Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (KBRGSYİH)			
	OLS	SAR	SEM
Bağımsız Değişkenler			
C	68.9867 (0.8922)	-755.4957 (0.0352)	149.3347* (0.7768)
RASH	-2.4881 (0.0000)	-1.4247 (-1.0000)	-1.1441* (-1.0000)
RSSH	-9.9722 (0.0000)	1.0422 (0.9046)	-9.4486* (0.2835)
EKGE	610.9772 (0.0129)	416.4681 (0.0116)	519.9565* (0.0034)
λ			1.5633* (0.0000)
ρ		0.7961	
R^2	0.0000	0.0000	0.0000*
MI	1.7131 (0.0866)		
LR		42.7271 (0.0000)	59.9243* (0.0000)
LR_{λ}	2.4454 (0.1178)		
LR_{ρ}	8.8245 (0.0029)		

Tablo 7: 2005 Yılı Regresyon Bulguları

MODEL 2: 2005 Yılı Kişi Başına Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (KBRGSYİH)			
	OLS	SAR	SEM
Bağımsız Değişkenler			
C	273.6271 (0.6225)	-656.0865 (0.0778)	393.9205* (0.4481)
RASH	-2.0698 (0.0000)	-1.0122 (-1.0000)	-1.4536* (-1.0000)
RSSH	-2.1422 (0.0000)	-4.1804 (0.4346)	-1.1755* (0.0237)
EKGE	568.0851 (0.0334)	347.0956 (0.0367)	519.8863* (0.0079)
λ			1.7853* (0.0000)
ρ		0.8405	
R^2	0.0000	0.0000	0.0000*
MI	2.0410 (0.0412)		
LR		52.9457 (0.0000)	73.1592* (0.0000)
LR_λ	3.6010 (0.0577)		
LR_ρ	9.9962 (0.0015)		

Tablo 8: 2006 Yılı Regresyon Bulguları

MODEL 3: 2006 Yılı Kişi Başına Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (KBRGSYİH)			
	OLS	SAR	SEM
Bağımsız Değişkenler			
C	310.4247 (0.5895)	-639.4597 (0.1225)	379.8324* (0.5022)
RASH	-8.9629 (0.0000)	-7.1953 (-1.0000)	-7.1684* (-1.0000)
RSSH	-2.7819 (0.0000)	-6.2027 (0.4192)	-1.3912* (0.0539)
EKGE	525.1947 (0.0500)	332.0348 (0.0687)	503.2187* (0.0119)
λ			1.6919* (0.0000)
ρ		0.8004	
R^2	0.0000	0.0000	0.0000*
MI	1.9351 (0.0529)		
LR		40.9159 (0.0000)	60.7886* (0.0000)
LR_λ	3.1425 (0.0762)		
LR_ρ	9.4619 (0.0020)		

Tablo 9: 2007 Yılı Regresyon Bulguları

MODEL 4: 2007 Yılı Kişi Başına Reel Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (KBRGSYİH)			
	OLS	SAR	SEM
Bağımsız Değişkenler			
C	375.5622 (0.4416)	-417.1357 (0.1928)	515.41* (0.2307)
RASH	-7.7963 (0.0000)	-4.8527 (-1.0000)	-6.7680* (-1.0000)
RSSH	-2.9695 (0.0000)	-8.3837 0.1093	-1.3914* (0.0056)
EKGE	404.5977 (0.0859)	261.4437 0.0743	364.0467* (0.0258)
λ			1.8304* (0.0000)
ρ		0.8315	
R^2	0.0000	0.0000	0.0000*
MI	2.2189 (0.0264)		
LR		53.8784 (0.0000)	74.2679* (0.0000)
LR_λ	4.3394 (0.0372)		
LR_ρ	9.6790 (0.0018)		
Parantez içindeki ifadeler olasılıkları (p değerlerini) göstermektedir. * % 5'de anlamlı.			

Bütün modeller için mekansal kümelemenin varlığının haritalama ile görsel tespitinden sonra regresyon analizi yapılmıştır. En küçük kareler yönteminin kullanıldığı kişi başına reel gayrisafi yurtiçi hasıla modelleri iller arasındaki mekansal bağımlılık ilişkisini göz ardı etmektedir. Bu nedenle gayrisafi yurtiçi hasılanın mekansal bağımlılığının tespit edilmesi amacıyla LMERROR (LM), LMLAG (LM), Moran I (MI) testleri yapılmıştır. Modelde mekansal otokorelasyonun varlığının tespitinden sonra, bölgeler arası karşılıklı etkileşimin belirlenmesi amacıyla mekansal gecikme (SAR) ve mekansal hata (SEM) modelleri Maksimum Olabilirlik Yöntemi ile tahmin edilmiştir (Sağbaş ve Kaya, 2009: 37).

Dört modelin hepsinde de SAR modeline göre mekansal otokorelasyon söz konusu değildir. Yani illerin kişi başına reel gayrisafi yurtiçi hasılasının dağılımı üzerinde komşu oldukları illerin önemli bir katkısı yoktur. Bütün denklemlerde model seçim kriteri açısından SEM modelinin likelihood ratio değeri SAR modelininkinden daha yüksek olduğundan SEM modeli SAR modeline tercih edilmiştir. SEM modelinde komşu illerin hata terimlerinin, illerin ortalama kişi başına reel gayrisafi yurtiçi hasılasının üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu görülmektedir.

Her dört model için de; SEM modelinde mekansal etkileri gösteren lambda (λ) katsayısı pozitif ve anlamlı bulunmuştur. SEM modelinin anlamlı çıkması şu anlama gelmektedir: kişi başına gayri safi yurtiçi hasılayı askeri savunma harcamaları, sivil savunma harcamaları, ekonomik gelişmişlik endeksi dışında başka değişkenlerde etkilemektedir. Yani modele dahil edilmeyen faktörler olduğunu görmekteyiz.

SEM modeline göre 2004 yılındaki kişi başına gayrisafi yurtiçi hasılanın mekansal dağılımında reel sivil savunma harcamaları, reel askeri savunma harcamaları ve ekonomik gelişmişlik endeksi anlamlı bulunmuştur. Reel askeri savunma harcamaları ve sivil savunma harcamalarından kişi başına gayrisafi yurtiçi

hasılaya doğru negatif ilişki vardır. Ekonomik gelişmişlik endeksinden kişi başına gayrisafi yurtiçi hasılaya doğru ise pozitif bir ilişki vardır.

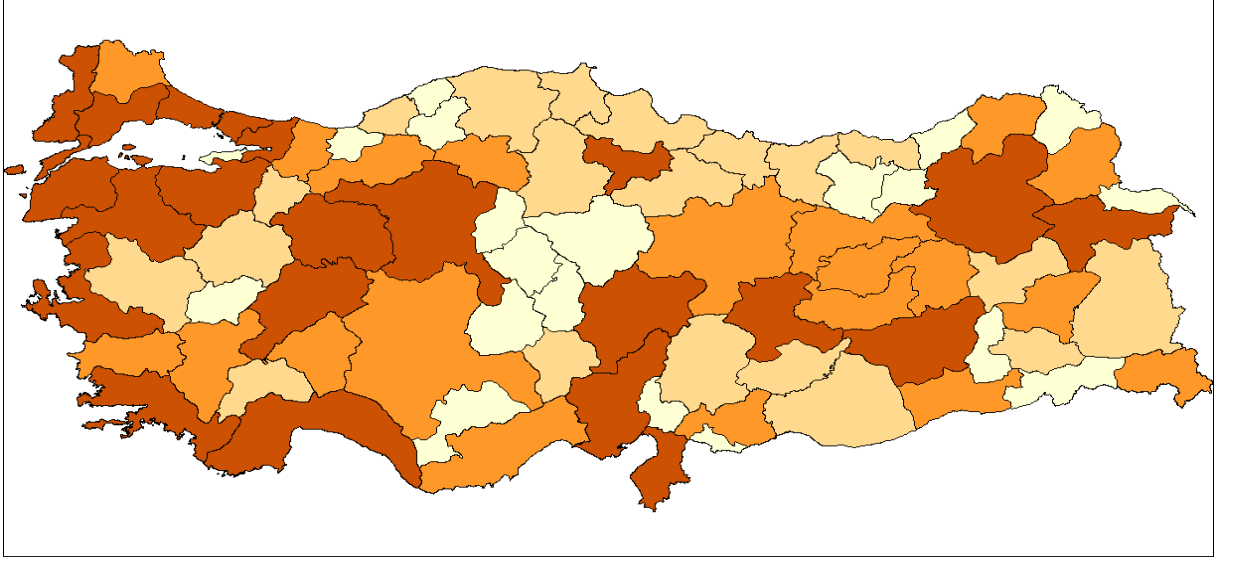
2005 yılı için tahmin edilen SEM modelinde de reel askeri savunma harcamaları ve reel sivil savunma harcamalarından kişi başına gayrisafi yurtiçi hasılaya doğru anlamlı ve negatif bir ilişki vardır. Ekonomik gelişmişlik endeksinden kişi başına gayrisafi yurtiçi hasılaya doğru ise anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır.

Yine 2006 yılı kişi başına gayrisafi yurtiçi hasılası için tahmin edilen SEM modelinde, reel askeri ve reel sivil savunma harcamalarından kişi başına gayrisafi yurtiçi hasılaya doğru anlamlı ve negatif ilişki; ekonomik gelişmişlik endeksi için anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

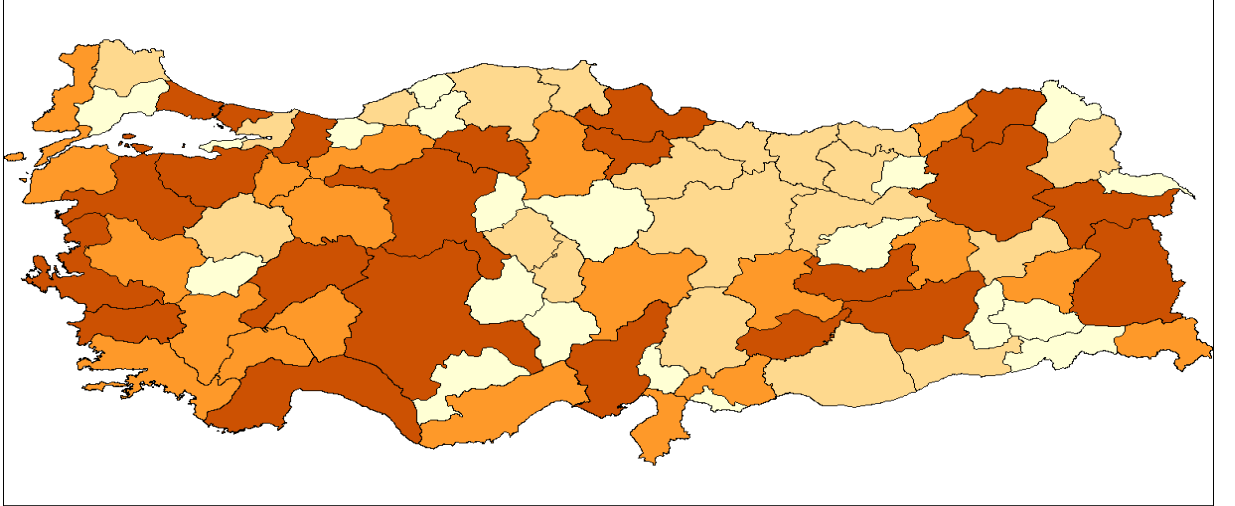
Aynı şekilde 2007 yılı için tahmin edilen SEM modelinde de reel askeri ve reel sivil savunma harcamalarından kişi başına gayrisafi yurtiçi hasılaya doğru anlamlı ve negatif bir ilişki bulunurken iken; ekonomik gelişmişlik endeksinden kişi başına gayrisafi yurtiçi hasılaya doğru anlamlı ve pozitif bir ilişki ortaya çıkmıştır.

2004-2007 yılları arasında reel askeri ve reel sivil savunma harcamaları verilerinin mekansal kümelemeleri haritalarda sunulmaktadır.

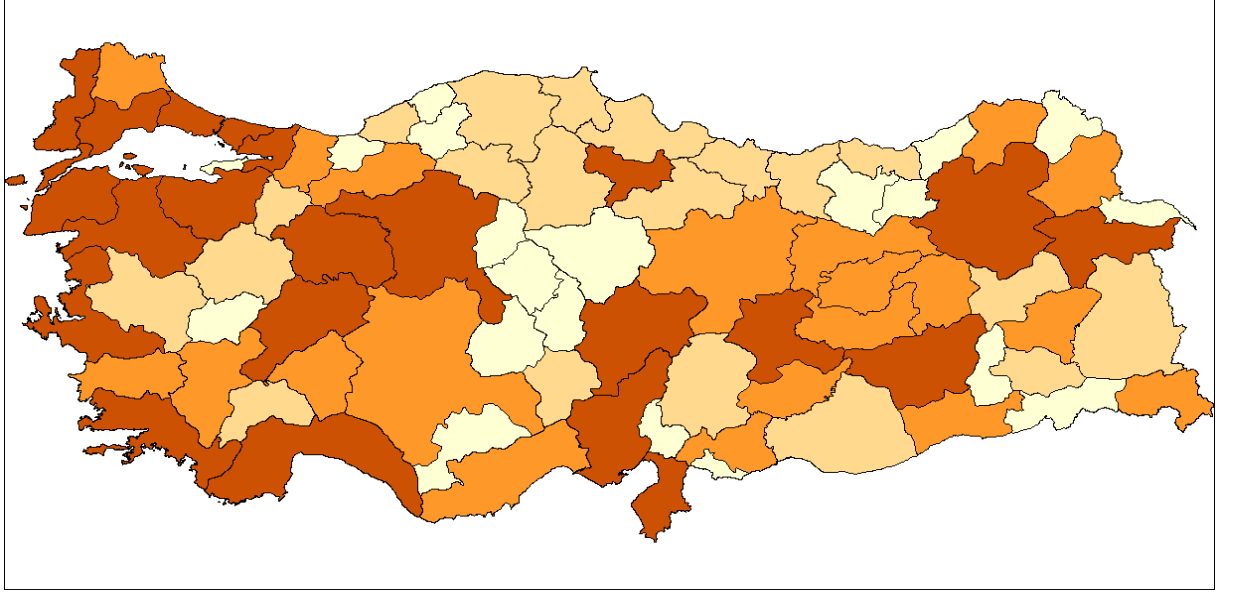
Harita 1: Askeri Savunma Harcamalarının Mekansal Kümelenmesi (2004)



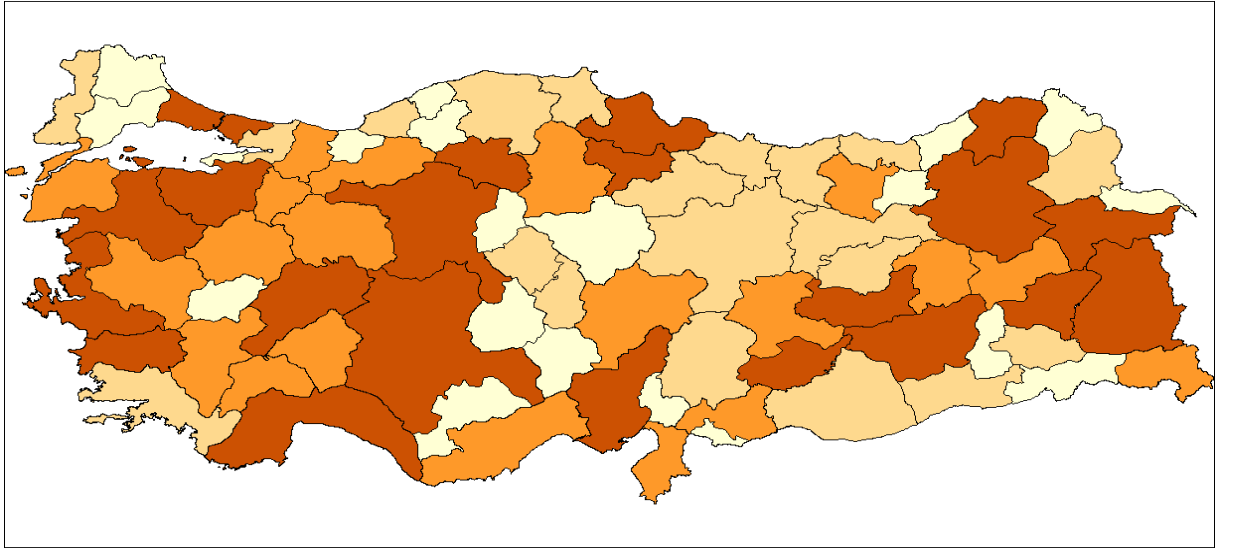
Harita 2: Sivil Savunma Harcamalarının Mekansal Kümelenmesi (2004)



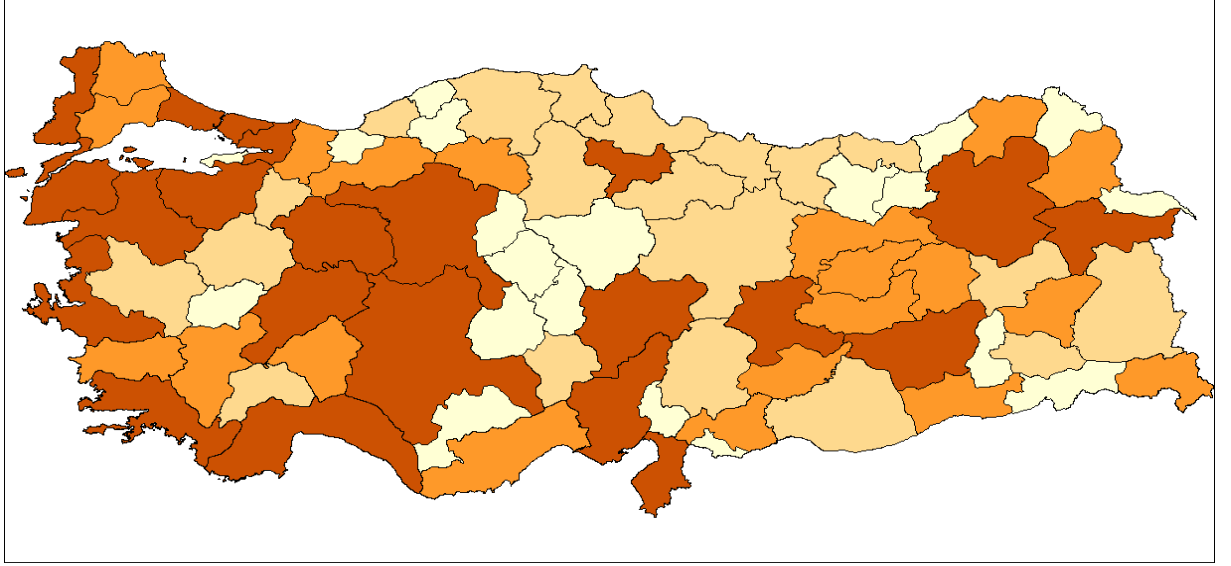
Harita 3: Askeri Savunma Harcamalarının Mekansal Kümelenmesi (2005)



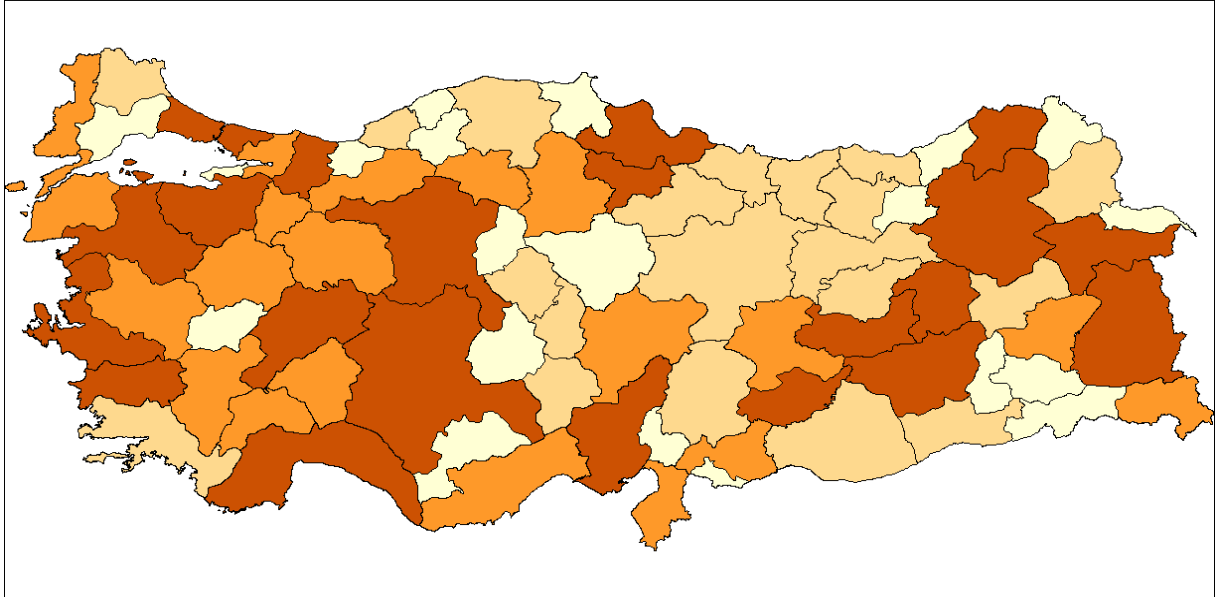
Harita 4: Sivil Savunma Harcamalarının Mekansal Kümelenmesi (2005)



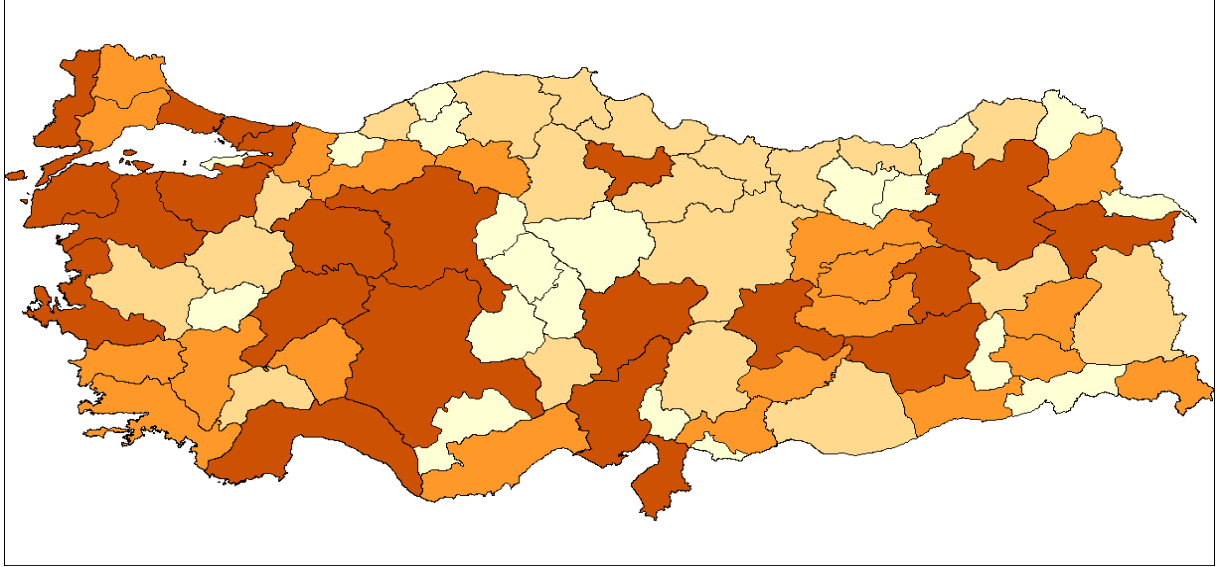
Harita 5: Askeri Savunma Harcamalarının Mekansal Kümelenmesi (2006)



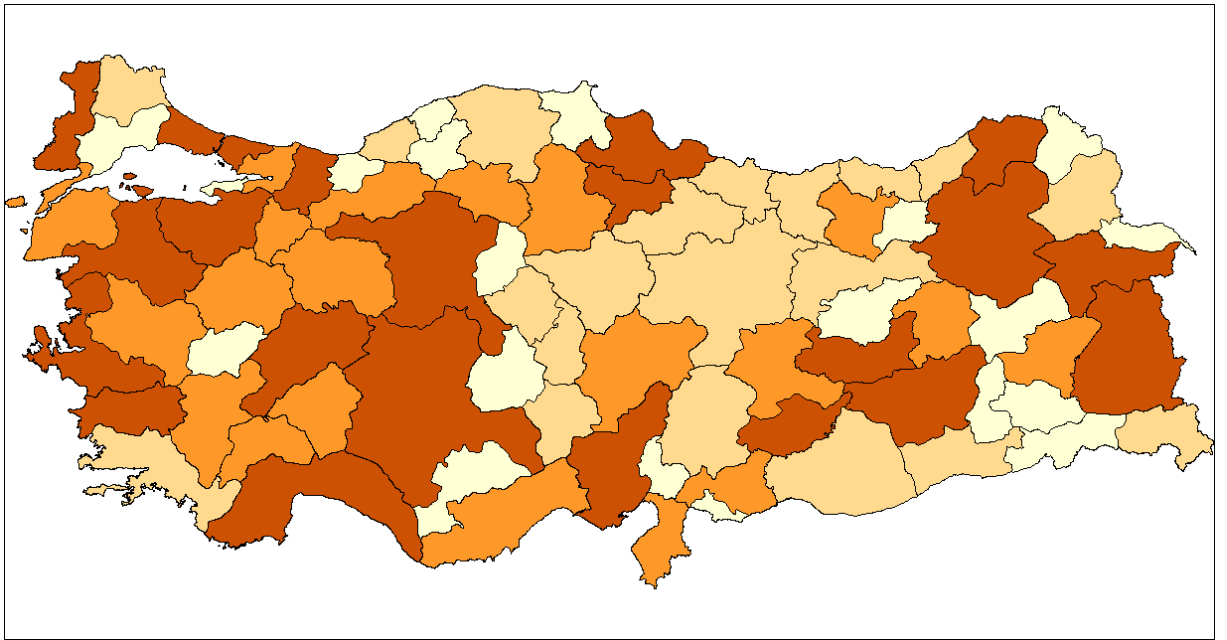
Harita 6: Sivil Savunma Harcamalarının Mekansal Kümelenmesi (2006)







Harita 7: Askeri Savunma Harcamalarının Mekansal Kümelenmesi (2007)



Harita 8: Sivil Savunma Harcamalarının Mekansal Kümelenmesi (2007)



Not: Haritalar üzerindeki renkler koyulaştıkça mekansal otokorelasyon artmakta, renkler açıldıkça mekansal otokorelasyon azalmaktadır

	Yüksek-Yüksek
	Yüksek-Düşük
	Düşük-Yüksek
	Düşük-Düşük

SONUÇ

Geçmişten günümüze kadar savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yoğunlukla çalışıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların bir kısmının savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği, bir kısmı ise negatif yönde etkilediği sonucuna varmışlardır. Sonuçlar birbirinden farklı ne kadar farklı olsa da görünen şudur ki, gün geçtikçe artan su, besin, doğal kaynak kıtlığı ülke güvenliği adına savunma harcamalarını zorunlu kılmaktadır. Bir taraftan ülke güvenliği için gerekli yüksek savunma harcaması diğer yandan ülke ekonomisi için gerekli düşük savunma harcaması çelişkili bir görünüm çizmektedir. Bu nedenle ülkeler bu iki unsuru uyumlaştırmak durumunda kalmaktadır. Ülkenin güvenliği her bakımdan en önemli unsur sayılabileceği için belli miktar savunma harcaması her zaman gerekli olacaktır. Ancak bu savunma harcamalarını kendi içinde yerli savunma sanayi kuruluşlarını artırmak gibi birtakım çözümlerle uygun bir noktaya taşımak da ülke ekonomisi açısından sürdürülebilir bir büyüme sağlayacaktır.

Çalışmamızda Türkiye’deki askeri ve sivil savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Askeri ve sivil savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi etkileyip etkilemediği, etkiliyorsa ne yönde olduğu bu çalışmanın temel sorusu olmuştur. Bu soruya cevap bulmak adına, Türkiye’de 2004-2007 dönemi için askeri ve sivil savunma harcamaları, ekonomik gelişmişlik endeksi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, SEM modeli ve mekansal ekonometri modeli ile incelenmiştir. Bu ilişki Türkiye’de bulunan 67 il verisi baz alınarak analiz edilmiştir. Bunun nedeni ise yakın zamanda il olan şehirlerimizin gayrisafi yurtiçi hasıla verilerinin olmamasıdır. Elde edilen ampirik bulgulara göre 2004-2007 yılları arasında Türkiye’de askeri savunma harcamaları, sivil savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı ve negatif bir ilişki, ekonomik gelişmişlik endeksi ile ekonomik büyüme arasında ise anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Bu çalışmanın analiz sonuçları göstermektedir ki, toplam kamu harcamaları içinde savunma harcamalarına ne kadar yüksek pay ayrılırsa Türkiye'nin ekonomik büyüme oranı o denli düşecektir. Ancak Türkiye'nin hem jeostratejik konumu hem gittikçe gelişen turizm etkisinden dolayı güvenli bir ortama ihtiyaç duyduğu da açıktır. Bu ortamı sağlayabilmesi de yapacağı savunma harcaması miktarıyla doğrudan alakalıdır. Bu nedenle savunma harcaması ülke geleceği açısından vazgeçilmez bir unsurdur. Bu durumda ülke, hem ekonomisinin geleceği hem de güvenliğini sağlama konusunda optimal bir savunma harcaması miktarı belirlemek durumunda kalacaktır.

Aynı zamanda bu çalışma il bazında incelendiğinden dolayı illerin kendi aralarında bazı değerlendirmeleri yapılmıştır. 2004–2008 dönemi için yapılan analizler göstermektedir ki Türkiye'de toplam savunma harcamalarından askeri savunma harcamalarına en çok pay ayrılan iller yıllar itibariyle değişiklik göstermekle birlikte ilk sıralamayı Sakarya, Ankara, Zonguldak, Niğde gibi iller almıştır. Yine bunu takiben yapılan incelemelerde toplam savunma harcamalarından sivil savunma harcamalarına ayrılan payın en yüksek olduğu iller Rize, Gümüşhane, Kilis olmuştur. Aynı şekilde 2004–2007 dönemi için askeri savunma harcamalarının kişi başına gayrisafi hasıla içindeki payları irdelenmiş olup son üç yılın en büyük oranına İstanbul'un sahip olduğu görülmüştür. Sivil savunma harcamalarının kişi başına gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki miktarlarının verdiği sonuçlarda ise ilk üç yıl en büyük payı alan ilin Erzurum, son yılda ise İzmir olduğu belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2002). İktisadi Büyüme ve Büyüme Modelleri, Bursa: VİPAŞ A.Ş.
- Altun, N. (1998). Savunma Harcamaları Ve Türkiye’de Gelişme Seyri (1973–1998 Dönemi). (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Aslan, M. H. (1998). Hizmet Ekonomisi, İstanbul: Alfa Yayınevi.
- Barro, R. (1991). Economic Growth in a Cross-Section of Countries. *Quarterly Journal of Economics*, 106, 430.
- Beenstock, M. (1993). International Patterns of Military Spending, *Economic Development and Cultural Change*, 41(3), 633–649.
- Benoit, Emile (1978). Growth and Defence in Developing Countries. *Economic Development and Cultural Change*, 26(2), 271–280.
- Biswas, B. Ve Ram, R. (1986). Military Expenditures and Economic Growth in Less Developed Countries: An Augmented Model and Further Evidence. *Economic Development and Cultural Change*, 34(2), 362-364.
- Braddon, D. (1995), Regional Impact of Defense Expenditures, *Handbook Defense Economics I*. K. Hartley, T. Sandler, (Eds.), Amsterdam: Elsevier Science B.V., 491-521.
- Branscomb, L.M. (1995). U.S. Science and Technology Policy: Issues for The 1990. S, Cambridge. 66.

- Brzoska, M. (1995). World Military Expenditures, Handbook of Defense Economics I. K. Hartley, T. Sandler, (Eds.), Amsterdam: Elsevier Science B.V., 45-67.
- Bulutoğlu, K. (1988). Kamu Ekonomisine Giriş, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Candar, Ö. (2003). Military Expenditures and Economic Growth in Turkey. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Cappelen, A., Petter, G.N. ve Olav, B. (1984). Military Spending and Economic Growth in The OECD Countries. Journal of Peace Research, 21(4), 367-372.
- Chan, S. (1985). The Impact of Defense Spending on Economic Performance: A Survey of Evidence and Problems, 29(2), 403-34.
- Chowdhury, A. (1991). A Casual Analysis of Defense Spending and Economic Growth. The Journal of Conflict Resolution, 35(1), 152-159.
- Çelik, T. (1999). Askeri Harcamalar Ve Ekonomik Etkileri Türkiye Üzerine Bir İnceleme (1980-1995). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Çıkmınlar, S. (2006). Savunma Harcamaları ve Türkiye'nin Durumu.(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta.
- Çınar, Ş. (2002). Savunma Harcamalarında İktisadi Etkinlik. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Değer, S. ve Şen, S. (1995). Military Expenditure and Developing Countries, Handbook of Defense Economics I. K. Hartley, Todd Sandler, (Eds.), Amsterdam: Elsevier Science B.V, 275-307.
- Dritsakis, N. (2004). Defense Spending and Economic Growth: An Empirical Investigation for Greece and Turkey, Journal of Policy Modeling, 26(2), 249-262.

- Dunne, P., Nikolaidou, E. ve Vougas, D. (2001). Defence Spending and Economic Growth: A Causal Analysis for Greece and Turkey. *Defence and Peace Economics*, 12(1), 5–26.
- Efe, H. (2007). AB'nin Gelişen "Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası ve Türkiye. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı. 9/3, 127-145
- Erbaykal, E. (2007). Türkiye'de Savunma Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Erdem, F. (1997). Türkiye'de Olağanüstü Dönemlerde Savunma Harcamaları. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Ergin, E. (1991). Savunma Sanayi Yatırımları Ve Ekonomik Büyüme, M.S.B. Savunma Sanayi Müsteşarlığı, Ankara.
- Ertüzün, T. (1985), İktisadi ve Askeri Gücün Ölçüsü: GSMH ve Savunma Harcamaları Harp Ekonomisi, İstanbul: H.A.K. Yayınları.
- Esen, H. (1994), Bugünün ve Geleceğin Dünya Güç Merkezleri ve Dengeleri ile Türkiye'ye Etkileri, İstanbul: H.A.K. Yayınları.
- Eshag, E. (1983). Fiscal And Monetary Policies And Problems İn Developing Countries. Cambridge University Press, Cambridge.
- Faini, R. ve diğerleri (1984). Defense Spending, Economic Structure and Growth: Evidence among Countries and Over Tim. *Economic Development and Cultural Change*, 32(3), 487-498.
- Fontanel, J. (1995), Economics of Disarmament, *Handbook of Defense Economics I*, K. Hartley, T. Sandler, (Eds.), Amsterdam: Elsevier Science B.V., 563-590.

- Galvin, H. (2003). The Impact of Defence Spending on The Economic Growth of Developing Countries: A Cross-Section Study. *Defence and Peace Economics*, 14(1), 51-59.
- Gerace, M. (2002). US Military Expenditures and Economic Growth: Some Evidence From Spectral Methods, *Defense and Peace Economics*, 13, 1-11.
- Giray, F. (2004). Savunma Harcamaları Ve Ekonomik Büyüme. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı.1, 184.
- Grobar, M. ve Porter, R. (1983), Benoit Revisited: Defense Spending and Economic Growth in LDCs. *Journal of Conflict Resolution*, 33, 318-345.
- Halıcıoğlu, F. (2004). Defense Spending and Economic Growth in Turkey: An Empirical Application of New Macroeconomic Theory. *Review of Middle East Economics and Finance*, 2(3), 193-201.
- Heo, U. (1998). Modeling The Defense-Growth Relationship around The Glob. *The Journal of Conflict Resolution*, 42(5),637.
- Hima, R. (1997). Türkiye'nin Savunma Ve Savunma Harcamalarının Komşusu Olan Ülkelerle Karşılaştırmalı Analizi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Işık, A. D. (1997). Türk Savunma Sanayinde Yerli Katkı ve Sınai Entegrasyon, *Savunma Sanayindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu*, Ankara, DİE, 259.
- Joerding, W. (1986). Economic Growth and Defense Spending Granger Causality. *Journal of Development Economics*, 21(1),35-40.

- Kalyoncu, H. ve Yücel F. (2006). An Analytical Approach on Defense Expenditure and Economic Growth: The Case of Turkey and Greece. *Journal of Economic Studies*, 33(5), 336-343.
- Karaçay, H. (1995). Askeri Harcamaların Ekonomik Etkileri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi , Ankara.
- Karagöl, E. ve Palaz, S. (2004). Does Defence Expenditure Deter Economic Growth in Turkey? A Cointegration Analysis, *Defence and Peace Economics*, 15 (3), 289–298.
- Karagöl, E. (2005). Defence Expenditures and External Debt in Turke. *Defence and Peace Economics*, 16(2),117.
- Koçer, G. (2002). 1990'lı Yıllarda Askeri Yapı Ve Türk Dış Politikası. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı. 29, 125-151.
- Kollias, C. (1997). Defense Spending and Growth in Turkey 1954–1993: A Causal Analysis. *Defence and Peace Economics*, 8(2). 193-194.
- Kusi, N. K. (1994). Economic Growth and Defense Spending in Developing Countries A Causal Analysis. *The Journal of Conflict Resolution*. 38. 152-159.
- LaCivita, C. ve Frederiksen, P. (1991) Defense Spending and Economic Growth an Alternative Approach to The Causality Issue, *Journal of Development Economics*, 35(1), 117-125.
- Lee, C. C. ve Chen, S. T. (2007). Do Defence Expenditures Spur GDP? A Panel Analysis from OECD and Non-OECD Countries. *Defence and Peace Economics*. 18(3). 265-280.
- Lim, D. (1983). Another Look at Growth and Defense in Less Developed Countries. *Economic Development and Cultural Change*, 31(2), 377-384.

- Looney, R. E. ve Frederiksen, P. C. (1986), Defense Expenditures, External Public Debt and Growth in Developing Countries. *Journal of Peace Research*,23(4), 330.
- Looney, R. E. (1994). *The Economics Of Third World Defense Expenditures*, London: Jar Press, Inc.
- Mcguire, M. C. (1995). Defense Economics And International Security, Handbook Of Defense Economics I. K. Hartley, T. Sandler,(Eds.), Amsterdam: Elsevier Science B.V, 13-43.
- Milli Savunma Bakanlığı (1998), *Beyaz Kitap Savunma*, Ankara, MSB.
- Mintz, A. ve Stevenson, R. T. (1995). Defense Expenditures, Economic Growth and The “Peace Dividend”: A Longitudinal Analysis of 103 Countries. *The Journal of Conflict Resolution*, 39(2). 283, 298-230.
- Nadaroğlu, H. (1985). *Kamu Maliyesi Teorisi*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- Nemli, A. (1990). *Kamu Maliyesine Giriş (9)*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Önder, K.(24–27.09.2009). Türkiye’de Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkisi Üzerine Bir Araştırma, Uluslararası Davraz Kongresi, Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Maliye Bölümü, Isparta, 2660–2671.
- Özbaran, M. H. (2004). Türkiye’de Kamu Harcamalarının Son Beş Yılının Harcama Türlerine Göre İncelenmesi. *Sayıştay Dergisi*, Sayı.53, 127–129.
- Özer, M.A. (2001). *Savunma Harcamaları ve Ekonomiye Etkileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Özer İ. H. Y. (2006). Savunma Harcamaları Ve Savunma Harcamalarının Ekonomik Kalkınma Üzerine Etkileri, Ankara.
- Özmucur, S. (1995), The Economics of Defense and the Peace Divided in Turkey. İstanbul: Boğaziçi University Presshouse.
- Özmucur, S. (1996). The Economics of Defense and The Peace Divided in Turkey, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Basımevi.
- Özsoy, O. (2008). Defence Spending and The Macroeconomy: The Case of Turkey. Defence and Peace Economics, 19(3), 195-208.
- Peled, D. (2001). Defense R & D and Economic Growth in Israil: A Research Agenda, Haifa: Samuel Neaman Institute.
- Peterson, R. S. ve Tiebout, C. M. (1964). Measuring The Impact of Regional Defense Space Expenditures, The Review of Economics and Statistics, 46 (4). 421–428.
- Poole, E. ve Bernard, J.T. (1992). Defence Innovation Stock and Total Factor Productivity, The Canadian Journal Of Economics, 25(2),440.
- Ram, R. (1995), Defense Expenditures and Economics Growth, *Handbook of Defense Economics*. K. Hartley, T. Sandler,(Eds.), Amsterdam: Elsevier Science B.V., 251-273.
- Sağbaş İ.ve Kaya A. Türkiye’de Kamu Harcamalarının Bölgesel Dağılımı: Mekansal Ekonometri Yaklaşımı, 24. Türkiye Maliye Sempozyumu, 2009, Antalya,28-39.
- Seyidoğlu, H. (1998). Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama, İstanbul: Güzem Yayınları.

- Sezgin, S. (1997). Country Survey X: Defence Spending in Turkey. *Defence and Peace Economics*,8(4), 396-407.
- Sezgin, S. Türkiye’de Savunma Harcamaları: Bir Giriş, Savunma Sanayii Sempozyumu-2000: Türk Savunma Sanayii’ nin Dünü, Bugünü, Yarını, 7-8 Kasım 2000, Ankara, 476-484.
- Sezgin, S. (2001). An Empirical Analysis of Turkey's Defence-Growth Relationship with A Multi Equation Model (1956–1994). *Defence and Peace Economics*, 12 (1), 69–86.
- Sezgin, S. & Yıldırım, J. (2002). The Demand for Turkish Defence Expenditure, *Defence and Peace Economics*, 13(2). 121-123.
- Sezgin, S. (2003), Savunma Harcamaları, Terörizm Ve Ekonomi, [Http://Www.Stradigma.Com/Turkce/Haziran2003/Makale_07.Html](http://Www.Stradigma.Com/Turkce/Haziran2003/Makale_07.Html) ,(30.01.2011).
- Sezgin, S. (2004), An Empirical Note on External Debt and Defence Expenditures in Turkey. *Defence and Peace Economics*, 15(2), 199.
- Sonbudak, V. (1997). Türkiye’de Dışa Açık Dönemde Savunma Sanayi ve Savunma Sanayi Harcamaları. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Sweezy, B. Ve Magdof. (1975). Çağdaş Kapitalizmin Bunalımı. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Şenesen, G. G. (2002). Türkiye’de Savunma Harcamaları Ve Ekonomik Etkileri 1980–2001, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı Yayınları.
- Şimşek, M. (1989). Üçüncü Dünya Ülkelerinde Ve Türkiye’de Savunma Sanayi, Ankara: Sageb.

Terörle Mücadele Ve Hareket Daire Başkanlığı, “Dünya’da Türkiye'nin Bölgesel Önemi”
[Http://www.Egm.Gov.Tr/Temuh/Mucadele1.Html](http://www.Egm.Gov.Tr/Temuh/Mucadele1.Html) (30.01.2011).

Treddenick, J. (1985). The Arms Race and Military Keynesianism, Canadian Journal of Public Policy, 5, 64-80.

Tüğen, K. (1989). Dünyada ve Türkiye’de Savunma Harcamalarındaki Gelişmeler ve Ekonomik Etkiler, Banka ve Ekonomik Yorumlar,12.

Türk, H.K. (2007). Türk Savunma Sanayinin Ekonomik Etkileri Ve Savunma Harcamaları Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.

Türkaslan, H. (1994). “Klasik Kamu Gelirleri ile Fon Gelirleri' nin Mukayesesi ve Savunma Sanayi Destekleme Fonu'nun Bu Açıdan Değerlendirilmesi”, SSM Yayınları, No:16,164-182.

Uçar, İ. (2003). Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkileri Ve Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kho Savunma Bilimler Enstitüsü Hareket Araştırması Anabilim Dalı, Ankara.

Usluer, Y. (1994). Türkiye’nin Savunma Harcamaları. *M-5 Savunma ve Güvenlik Dergisi*, Sayı. 69, 25.

Yakovlev, P. (2007). Arms Trade, Military Spending and Economic Growth., Defence and Peace Economics, 18(4), 317.

Yıldırım, J., Sezgin, S. (2002), Defence Education and Health Expenditures in Turkey, 1924-1996, Journal of Peace Research, 39(5), 569-580.

Yıldırım, J., Sezgin, S., ve Öcal, N. (2005). Military Expenditure and Economic Growth in Middle Eastern Countries: A Dynamic Panel Data Analysis. *Defence and Peace Economics*, 16(4), 283.

Yılmaz, B., Savunma Çabaları Ve Türkiye'nin Savunma Bütçesi. http://www.Kho.Edu.Tr/Yayinlar/Btym/Yayinlistesi/Yayinlar/Yayin2001/252_Savunmacabalari_Bulent.Htm (23.01.2011).

Zekey, A. H. (1999). Savunma Sanayii Yatırımlarının Ekonomi Üzerine Etkileri, *Kho Bilim Dergisi*, http://www.kho.edu.tr/yayinlar/bilimdergisi/1999_2/, (21.02.2011) Ankara.